

Ἡ ἐλευθερία ὡς ἀνθρωπολογικὸ συστατικὸ
καὶ ὡς ἔθνικὸ αἶτημα
Συναντήσεις καὶ τριβές στὸν Ἀγῶνα τῆς Ἀνεξαρτησίας

Πέτρου Παναγιωτόπουλου*

1. Ἡ θέση τῆς ἐλευθερίας στὴ χριστιανικὴ ἀνθρωπολογία

Ἡ χριστιανικὴ Ἐκκλησία εἶναι σύναξη ἐλευθερίας. Ἡ κλήση τῶν πιστῶν καὶ ἐπομένως καὶ ἡ συνάντησή τους νοοῦνται μόνον στὸ πλαίσιο τῆς ἐλεύθερης βούλησης¹. Ἡ ἐλευθερία δὲν ἀποτελεῖ μία ἔννοια ἀπλῶς, ἀλλὰ ἀντίθετα συνοφίζει τὸν σκοπὸ τῆς χριστιανικῆς ζωῆς. Δὲν συνιστᾶ κάποια θεωρητικὴ μόνον ἀξία μέσα στὸ φάσμα τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, ἀλλὰ βρίσκεται στὸν πυρῆνα τῆς ἀλήθειας τῆς καὶ στὴν προοπτικὴ τοῦ βίου τῶν πιστῶν².

Ὁ Θεὸς δημιουργεῖ τὸν ἄνθρωπο ἐλεύθερο καὶ αὐτεξούσιο. Ἡ ἀνθρώπινη φύση «ὀρέγεται» διαρκῶς τὴν ἐλευθερία καὶ ἐπιθυμεῖ νὰ ζεῖ στὸ πνεῦμα τῆς. Ὁ ἄνθρωπος καλεῖται νὰ ζήσει ἐλεύθερα, νὰ ἀφήσει καὶ τοὺς συνανθρώπους του νὰ ζοῦν ἐλεύθερα καὶ παράλληλα νὰ ἐργάζεται, ὥστε ἡ ἐλευθερία νὰ ἀποτελεῖ μία σταθερὰ τῆς ἀνθρώπινης συνθήκης. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἴδιος ὁ Θεός, ποὺ ἀγαπᾷ τόσο σφοδρὰ τὸ πλάσμα του, δὲν ἐξαναγκάζει τὴν ἔνωση μαζί Του. Ἡ θεία παντοδυναμία «σταματᾷ» μπροστὰ στὸ γεγονὸς τοῦ ἀνθρώπινου αὐτεξουσίου καὶ σέβεται τὴν ἐπιλογὴν του. Δὲν τὴν καταλύει οὔτε τὴν ὑπονομεύει. Ὁ ἄνθρωπος καλεῖται νὰ ἀγαπήσει τὸν Θεὸ μόνον ἐλευθέρως καὶ αὐτοβούλως. Ὁ Θεός «κρούει» διαρκῶς τὴν πόρτα τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς. Ἐπαφίεται στὴν

* Ὁ Πέτρος Παναγιωτόπουλος εἶναι Ἐπίχ. Καθηγητὴς τοῦ Τμήματος Θεολογίας τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

1. Πρβλ. Γαλ. 5, 13: «Ἐπ' ἐλευθερίᾳ ἐκλήθητε».

2. Πρβλ. Ἰω. 8, 32: «γνώσθε τὴν ἀλήθειαν καὶ ἡ ἀλήθεια ἐλευθερώσει ὑμᾶς».

άνθρωπινη βούληση ἐὰν θὰ θελήσει νὰ τὴν ἀνοίξει καὶ νὰ Τὸν εἰσάγει στὸ εἶναι τῆς, γιὰ νὰ ἐπιφέρει τὴν «καλὴ ἀλλοίωση» στὸ ἐσωτερικὸ τῆς. Ὁ Δημιουργὸς «θέλει» τὸ δημιούργημά του νὰ προσέλθει σὲ κοινωνία μαζί Του ἀσκώντας ἐλεύθερα καὶ ὑπεύθυνα τὸ αὐτεξούσιό του.

Ἡ ἴδια ἢ ἐπίγεια ζωὴ τοῦ Χριστοῦ εἶναι μία ἀκέραια καὶ πλήρης ἀπόδειξη ἀνάδειξης τῆς χριστιανικῆς ζωῆς ὡς ζωῆς ἐλευθερίας. Παρὰ τὴν ἀδιαμφισβήτητη αὐθεντία τῆς παρουσίας τοῦ Ἰησοῦ στὴν κοινωνία τῶν συγχρόνων του, ὁ Ἰδιος δὲν θέλησε σὲ καμμία περίπτωση νὰ ἐξαναγκάσει τὴν ἀποδοχὴ τῶν συμπατριωτῶν του οὔτε νὰ ἐκβιάσει τὴν πίστη πρὸς τὸ πρόσωπό του ἀπὸ τοὺς ἀκροατὲς τῶν λόγων του. Γι' αὐτὸ καὶ δὲν ἐπιζητοῦσε τὴν προσωπικὴ του διαφήμιση, δὲν ἐπιθυμοῦσε νὰ κοινολογοῦνται τὰ θαυμαστὰ σημεῖα ποὺ ἔπραττε, δὲν ἐπαγγελλόταν κάποια ἄνετη καὶ ἡσυχὴ ζωὴ γιὰ ὅσους θὰ τὸν ἀκολουθοῦσαν, δὲν κήρυττε «πράγματα εὐχάριστα στὰ αὐτιά τους», δὲν ἤθελε νὰ δελεάσει οὔτε καὶ νὰ ἐντυπωσιάσει μὲ κανέναν τρόπο. Προτίμησε νὰ ὑποφέρει στὰ χέρια τοῦ δημιουργήματός του παρὰ νὰ ἀποκαλύψει τὴ δύναμη καὶ τὴ δόξα του στὶς πραγματικὲς τους διαστάσεις. Ἀκριβῶς γιὰ τοῦτο ἀπὸ τὰ παραπάνω θὰ μπορούσε νὰ ἀποτελέσει αἰτία (ἔστω καὶ ἐλάχιστη) πίεσης γιὰ τὴν ἀποδοχὴ ἐνὸς θαυματοποιοῦ ἢ ἐνὸς «δυνατοῦ» προσώπου. Ἐκεῖνος ἤθελε τὴν προσέλευση στὸ Σῶμα Του νὰ λειτουργεῖ ὡς πράξη εὐθύνης καὶ ἐπίγνωσης τῆς εἰσόδου σὲ μία ζωὴ ἀγαπητικῆς θυσίας καὶ ἀλληλοδιακονίας τῶν μελῶν του³.

Κάθε εἶδους καταναγκασμὸς εἶναι συνεπῶς ξένος πρὸς τὴ φύση τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ χῶρος τῆς εἶναι ὁ τόπος ἀνάπτυξης τῆς ἀνθρώπινης ἐλευθερίας καὶ ὁ χρόνος τῆς ἀπεργάζεται τὴν ἀπελευθέρωση τῶν πιστῶν ἀπὸ τὰ ἐσωτερικὰ καὶ τὰ ἐξωτερικὰ δεσμὰ ποὺ ἀπειλοῦν τὴν ὑπόστασή τους⁴. Ἡ ἴδια ἢ θεία παρουσία εἶναι σημεῖο ἐλευθερίας: «οὗ δὲ τὸ Πνεῦμα Κυρίου, ἐκεῖ ἐλευθερία»⁵.

Ἡ ἐλευθερία ἀντικατοπτρίζεται ἐπίσης σὲ ὅλη τὴν ἔκταση τοῦ χριστιανικοῦ κηρύγματος, ἐμποτίζει τὸ πνεῦμα του καὶ κάνει τὴν παρουσία

3. Ὅλα αὐτὰ συνοφίζονται λιτὰ μὰ εὐγλωττα στὴν Κυριακὴ φράση: «Εἴ τις θέλει ὀπίσω μου ἔλθειν, ἀπαρνησάσθω ἑαυτὸν καὶ ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ καὶ ἀκολουθεῖτω μοι» (Ματθ. 16, 24).

4. Βλ. Γ. Μαντζαριδῆς, *Χριστιανικὴ Ἠθικὴ* II, ἔκδ. Ἰ. Μ. Μ. Βατοπαιδίου, Ἅγιον Ὄρος 2015, σ. 242.

5. *Β' Κορ.* 3, 18.

της αίσθητή σέ κάθε άλλη χριστιανική ἀρετή. Ἐξ ἄλλου, κάθε ἀρετή ἀναδεικνύει τὴν ἀξία τῆς μόνον ὡς προῖον ἐλευθερίας. Ἐπιπλέον, ἡ φύση τῆς ἐν Χριστῷ ἐλευθερίας, ὡς στοιχείου κοινωνίας μὲ τὴ θεία ἀγάπη, ὑπερβαίνει τὰ μέτρα τῆς ἀνθρώπινης κατανόησης καὶ διανοίγει κατὰ χάριν στὸν ἄνθρωπο ἐξαιρετικὲς προοπτικὲς, μακρὰν τῶν συνήθων δυνατοτήτων του. Ἐξ ἄλλου, ὁ Χριστὸς εἶναι ὁ μοναδικὸς «ἐλευθερωτὴς τῶν ψυχῶν»⁶ τῶν ἀνθρώπων, ὁ μόνος ποὺ μπορεῖ νὰ ὀλοκληρώσει τὴν ἐπιθυμία τοῦ ἀνθρώπου νὰ καταλύσει τοὺς φραγμοὺς, ποὺ δὲν τοῦ ἐπιτρέπουν νὰ ζήσει αὐθεντικὰ τὴ ζωὴ γιὰ τὴν ὁποία πλάσθηκε⁷. Ὁ πιστὸς ποὺ ἀποδέχεται τὴ «σύλληψη» τοῦ θείου ἐλέους⁸ εἶναι σὲ θέση νὰ βιώσει πληρέστερα τὸ «μυστήριον τοῦ ἀδελφοῦ», δηλαδὴ τὴν ἀγαπητικὴ σχέση μὲ τὸν συνάνθρωπο, μέσα στὴν ὁποία ἡ συνάντηση μὲ τὸν πλησίον γίνεται διακονία του, τέτοια ὅμως ποὺ δὲν ὑποδουλώνει τὸν ἀγαπῶντα καὶ διακονοῦντα, ἀλλὰ ἀντίθετα τὸν ἐλευθερώνει ἐν χάριτι Θεοῦ σὲ ὅλο τὸ φάσμα τῶν διαστάσεων τῆς ὑπαρξῆς του.

Σὲ αὐτὴν ἀκριβῶς τὴ βάση, ἡ προοπτικὴ τῆς δὲν ἀφορᾷ μόνο τὸν ἄνθρωπο, τὸν ὅλον ἄνθρωπο, ἀλλὰ ἡ θεία ἀγάπη ἐπεκτείνει τὴ δωρεὰ τῆς παρουσίας τῆς σὲ ὅλη τὴν κτίση: «καὶ αὐτὴ ἡ κτίσις ἐλευθερωθήσεται ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς δόξης τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ»⁹. Ἡ συγχώρηση, γιὰ παράδειγμα, μπορεῖ ἐξωτερικὰ νὰ δίνει τὴν ἐντύπωση κάποιου περιορισμοῦ τῆς ἐλευθερίας, στὴν πραγματικότητα ὅμως ἀπελευθερώνει τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὰ δεσμὰ τῆς ἀτομικῆς του αὐτάρκειας καὶ αὐτοδικαίωσης καὶ τοῦ ἀνοίγει διὰ πλάτα τοὺς ὀρίζοντες τῆς σχέσης του μὲ τοὺς ἀδελφούς του. Ὁ «ἄλλος» δὲν γίνεται πλέον τὸ ἐμπόδιο ποὺ μᾶς δυσκολεύει στὴν ἀνάπτυξη τῶν «ταλάντων» μας, ἀλλὰ ἡ «θύρα» ποὺ μᾶς εἰσάγει στοὺς λειμῶνες τῶν αὐθυπερβάσεων μας¹⁰.

6. Πρβλ. τὸ ἀπολυτίκιον τῆς ἑορτῆς τῆς Ὑπαπαντῆς: «Χαῖρε Κεχαριτωμένη Θεοτόκε Παρθένε, ἐκ σοῦ γὰρ ἀνέτειλεν ὁ Ἥλιος τῆς δικαιοσύνης, Χριστὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν, φωτίζων τοὺς ἐν σκότει. Εὐφραίνου καὶ σὺ Πρεσβῦτα δίκαιε, δεξάμενος ἐν ἀγκάλαις τὸν ἐλευθερωτὴν τῶν ψυχῶν ἡμῶν, χαριζόμενον ἡμῖν καὶ τὴν Ἀνάστασιν». Κατ' αὐτὴν τὴν ἐννοια, μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ἡ «ἀπόλυση» ποὺ ζήτησε ὁ πρεσβύτερος Συμεὼν συνιστᾷ τὴν ἀπελευθέρωση ἀπὸ κάθε ἄλλη ἐπιθυμία, ἡ ὁποία κατέστη πλέον δευτερεύουσα καὶ μᾶλλον περιττή.

7. Πρβλ. Γαλ. 4, 3: «ὅτε ἦμεν νήπιοι, ὑπὸ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου ἦμεν δεδουλωμένοι».

8. Πρβλ. Ψαλμ. 22, 6: «τὸ ἔλεός σου καταδιώξει με πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς μου».

9. Ρωμ. 8, 21.

10. Πρβλ. Ἀρχιμ. Σωφρόνιος (Σαχάρωφ), *Οἰκοδομώντας τὸν ναὸ τοῦ Θεοῦ μέσα*

Ἡ ἐλευθερία εἶναι ἀκόμη τό «φόντο» καί τὸ ὑπόβαθρο τῆς χριστιανικῆς ἄσκησης. Ὅχι μόνον ἐπειδὴ αὐτὴ εἶναι αὐθεντικὴ ἀποκλειστικὰ ὡς γεγονός τοῦ αὐτεξουσίου μας, ἀλλὰ καί διότι σὲ αὐτὴν κατατείνουσι οἱ κόποι μας. Νηστεύουμε, ἐγκρατευόμαστε, κακοπαθοῦμε καί ὑπωπιάζουμε τὸ σῶμα μας, γιὰ νὰ «προπονηθοῦμε» στὴν ἀπόκρουση τῶν πειρασμῶν καί τὴν ἐκρίζωση τῶν παθῶν ποὺ δυναστεύουσι τὴν ὑπαρξή μας. Ἀποβλέπουμε ἔτσι στὴ ζωὴ τῆς Βασιλείας, ποὺ ἰσοδυναμεῖ μὲ τὴν ἀπαλλαγὴ ἀπὸ κάθε ἀναγκαιότητα.

Συνήθως ἡ ἐλευθερία γίνεται ἀντιληπτὴ ὡς δυνατότητα ἐπιλογῆς ἢ αὐτονομία δράσεως. Γιὰ τὴν χριστιανικὴ διδασκαλία ὅμως, οἱ διαστάσεις τῆς εἶναι κατὰ πολὺ εὐρύτερες. Κατ' ἀρχάς, ἡ κτιστὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου τοῦ ἐπιβάλλει ὀρισμένες δεσμεύσεις καί τοῦ περιορίζει τὶς δυνατότητες. Ἀ.χ., ἔρχεται στὴ ζωὴ χωρὶς νὰ ἐπιλέγει τὸν τόπο καί τὸν χρόνο ἐμφάνισής του στὴ γῆ, ἀλλὰ οὔτε καί ποιούς συγγενεῖς θὰ ἔχει. Ἡ ἐν Χριστῷ ζωὴ συνιστᾷ ἀκριβῶς παιδαγωγία καί μεθελικίωση στὴ μέθεξι τῆς ἀπόλυτης ἐλευθερίας, ποὺ ἔρχεται ὡς καρπὸς τῆς κοινωνίας μὲ τὸν Θεό. Μὲ τὴν ἀνθρώπινη συνέργεια μπορεῖ νὰ ὁδηγήσει στὴν πλήρη καί αὐθεντικὴ ἐλευθερία.

Κεντρικὴ παράμετρο στὴν πορεία αὐτὴ ἀποτελεῖ ἡ ἀποδέσμευση ἀπὸ τὰ πάθη¹¹. Ἡ ὑποδούλωση σὶς ἐφάμαρτες ἕξεις ἀναστέλλει τὴν πρόοδο τοῦ ἀνθρώπου¹². Γίνεται ἔτσι σαφὴς καί γιὰ ἕναν ἐπιπλέον λόγο ἡ ἀπολυτρωτικὴ διάσταση τοῦ χριστιανικοῦ κηρύγματος: ἡ δυναμικὴ του μπορεῖ νὰ ἀπαλλάξει τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὰ ἐσωτερικὰ βάρη ποὺ δεσμεύουσι τὴν προσωπικότητά του καί τὸν ἐμποδίζουν νὰ ἀναπτύξει μία ὑγιῆ σχέσι μὲ τὸν Θεὸ καί τοὺς συνανθρώπους του. Ἡ πρόσληψη τῶν χριστιανικῶν ἀληθειῶν καί ἡ ἐφαρμογὴ τους στὴν ἀνθρώπινη πράξι, αὐτὸ ποὺ καλοῦμε συνέργεια πρὸς τὸ θεῖο θέλημα,

μας καί στοὺς ἀδελφούς μας, τόμ. Β', μετάφρ. ἀρχμ. Ζαχαρίας, ἐκδ. Ἱ. Μ. Τιμίου Προδρόμου, Ἑσσεξ Ἀγγλίας ³2014, σ. 233: «ὡς προσπαθήσουμε νὰ καταλάβουμε ὅτι ἂν συγχωρήσουμε τὰ πάντα στοὺς ἄλλους, τὸ πνεῦμα μας θὰ εἶναι πιὸ ἐλεύθερο κατὰ τὴ διάρκεια ὅλης αὐτῆς τῆς περιόδου τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς».

11. Κατὰ τὸν ὅσιο Θεόκλητο Φιλαδελφείας, οἱ δεσμεύσεις τῶν αἰσθήσεων φέρουσι ἐλευθερία στὴν ψυχὴ, ὅπως ἡ δύσι τοῦ ἡλίου φέρνει τὴ νύκτα βλ. *Λόγος γιὰ τὴν ἐν Χριστῷ ἐσωτερικὴ ἐργασία καί τὴ μοναχικὴ ζωὴ, Φιλοκαλία τῶν Ἱερῶν Νηπιτικῶν*, τόμ. Δ', μετάφρ. Ἀ. Γαλίτης, ἐκδ. Τὸ Περιβόλι τῆς Παναγίας, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 147.

12. Πρὸς τατιανῶν, *Πρὸς Ἑλληνας* 11, PG 6, 829A: «ἀπόλεσεν ἡμᾶς τὸ αὐτεξούσιον δουλοῖ γεγόναμεν οἱ ἐλεύθεροι διὰ τὴν ἁμαρτίαν ἐπράθημεν».

άπαιτεί μία προσπάθεια από την πλευρά του ανθρώπου¹³. Είναι κατ' ουσίαν ο αγώνας του ανθρώπου, ή άσκησή του. Αυτό επίσης σημαίνει ότι, ενώ με την τήρηση των θείων εντολών έξωτερικά φαίνεται πως ο άνθρωπος δεσμεύεται και περιορίζεται, στην πραγματικότητα κερδίζει την ελευθερία του¹⁴. Όδηγείται δηλαδή στην κατά Θεόν ελευθερία, που δεν είναι «έκ του κόσμου τούτου»· βρίσκεται πέρα από τις συμβατικές διακρίσεις με τις οποίες νοείται ή κοσμική ελευθερία και τις υπερβαίνει. Οί διαστάσεις της είναι άπεριορίστες και συνήθως άθεάτες για τον άνθρωπο που δεν έχει τα άπαραίτητα αισθητήρια για να τις αντιληφθεί¹⁵.

Η ελευθερία συνεπώς άποτελεί κεντρικό συστατικό της ανθρώπινης ιδιοσυστασίας. Είναι ένα κεντρικό σημείο της θείας υιοθεσίας και μάλλον τὸ μεγαλύτερο δῶρο της λογικής φύσεως μας¹⁶. Άποτελεί άκόμη βάση και προϋπόθεση για την πνευματική προκοπή του ανθρώπου¹⁷. Τὸ θεμελιῶδες της αξίας της μπορούμε να τὸ κατανοήσουμε και αντιστικτικά, ὅταν καταργείται ἢ και άμφισβητεῖται. Και αυτό συμβαίνει ὄχι μόνον ὅταν ἐγκαθιδρύονται αὐταρχικά καθεστῶτα ἢ ανελεύθερες συνθήκες

13. Η παρουσία της θείας ἐνέργειας είναι άπαραίτητη σὲ ὅλες τις φάσεις της πνευματικής πορείας του ανθρώπου, για την κατάκτηση της αὐθεντικής ελευθερίας. Λ.χ., ἡ χαρά της ελευθερίας φέρνει διάχυση στις ψυχές που προχωροῦν στην κάθαρση, ἐνῶ ἀπὸ την πολλή ελευθερία που δίνεται στὸν άνθρωπο και γενικώτερα τὸν πλοῦτο τῶν θείων χαρισμάτων, οἱ ἄνθρωποι νομίζουν ὅτι ἡ ἀπόκτηση του αὐτεξουσίου τους είναι δικό τους κατόρθωμα (κάτι που ἀποφεύγεται μόνον με την ταπεινοφροσύνη). Βλ. Νικήτα Στηθάτο, Β' Ἐκατοντάδα Φυσικῶν Κεφαλαίων περὶ Καθάρσεως τοῦ Νοῦ 21, Φιλοκαλία τῶν Ἱερῶν Νηπτικῶν, ὁ.π., σ. 85.

14. Βλ. Μάρκου Ἐρημίτου, Περὶ νόμου πνευματικοῦ 30, PG 65, 909AB: «ὁ νόμος της ελευθερίας διὰ μὲν γνώσεως ἀληθοῦς ἀναγινώσκειται διὰ δὲ ἐργασίας τῶν ἐντολῶν νοεῖται πληροῦται δὲ διὰ οἰκτιρῶν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ». Ἀπόκρισις πρὸς τοὺς ἀποροῦντας περὶ τοῦ θείου βαπτίσματος, PG 65, 992A: «αὐταὶ οὖν αἱ ἐντολαὶ οὐχὶ τὴν ἁμαρτίαν ἐκκόπτουσιν (τοῦτο γὰρ διὰ μόνου τοῦ σταυροῦ γεγένηται), ἀλλὰ τοὺς ὄρους της δοθείσης ἡμῖν ελευθερίας φυλάττουσιν».

15. Βλ. Μάρκου Ἐρημίτου, Περὶ νόμου πνευματικοῦ 28, PG 65, 909A, «ὁ νόμος της ελευθερίας διδάσκει πᾶσαν ἀλήθειαν και οἱ μὲν πολλοὶ τοῦτον κατὰ γνώσιν ἀναγινώσκουσιν, ὀλίγοι δὲ νοοῦσιν αὐτὸν κατὰ ἀναλογίαν της ἐργασίας τῶν ἐντολῶν».

16. Βλ. Κάλλιστος Ἀγγελικουδης, Περὶ της ἐνώσεως με τὸν Θεὸ και τοῦ θεωρητικοῦ βίου 10, Φιλοκαλία τῶν Ἱερῶν Νηπτικῶν, ὁ.π., τόμ. Ε', σ. 222.

17. Για τὸν Νικήτα Στηθάτο, ἡ ελευθερία ἰσοδυναμεῖ με την ἀπάθεια της ψυχῆς και ἀποτελεῖ τὴν πρώτη αἰτία ἐνασχόλησης με ὅσα τὴν ὠφελοῦν, βλ. Α' Ἐκατοντάδα Φυσικῶν Κεφαλαίων 1, Φιλοκαλία τῶν Ἱερῶν Νηπτικῶν, ὁ.π., τόμος Δ', σ. 53.

διαβίωσης, αλλά και όταν επιχειρείται να υποταχθεί ή ελευθερία της βούλησης σε ένα σύνολο νομοτελειακών (ύφιστάμενων δηλαδή στο «βασιλείο της αναγκαιότητας») διεργασιών¹⁸.

Από την άλλη πλευρά, οι δυνατότητες της ελευθερίας που δίνονται στον άνθρωπο δεν είναι εύκολο για τον ίδιο να τις αποδεχθεί, λόγω της έγγενους αδυναμίας της φύσης του και της κυριαρχίας των παθών στο είναι του. Αυτό αποδίδεται πλήρως με τις αντιδράσεις των Γεργεσηνών στη διήγηση της θεραπείας του δαιμονισμένου, που ταλαιπωρούσε την περιοχή τους: ζητούν από τον ελευθερωτή τους Ίησού να φύγει από τον τόπο τους. Δεν αντέχουν την παρουσία Του και ἄς τοὺς ἔχει εὐεργετήσει¹⁹. Δεν θέλουν να γνωρίσουν τον Σωτήρα τους ούτε να σχετισθούν μαζί Του, γι' αυτό και δυσκολεύονται να ελευθερωθούν²⁰.

Τὸ ἴδιο ὑπενθυμίζει και ὁ Φ. Ντοστογιέφσκι στην περιφημη παραβολή του Μεγάλου Ἱεροεξεταστή. Σύμφωνα με αυτήν, ὁ Χριστὸς ἐπιστρέφει στη γῆ στην ἰσπανική Σεβίλλη και συλλαμβάνεται ἀπὸ τὴν Ἱερά Ἐξέταση ὅχι ἀπὸ κάποια παρεξήγηση, ἀλλὰ ἐπειδὴ ἀκριβῶς κηρύττει

18. Τέτοιες ἀπόψεις ἐκφράζει ὁ γνωστὸς ἱστορικὸς Yuval Noah Harari, ὁ ὁποῖος βλέπει τὴ σύγχρονη ἐπιστήμη νὰ ἀντιτίθεται στὴν ἐλεύθερη βούληση, ἀλλὰ αὐτὴ ἢ ἀντίθεση ἦταν κάτι ποὺ «πολλοὶ προτιμοῦν νὰ μὴ βλέπουν καθὼς κοιτοῦν στὰ μικροσκοπία καὶ τοὺς σαρωτῆς fMRI», εἶναι δηλαδὴ ἕνας «ἐλέφαντας στὸ ἐργαστήριο». «Ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔχει οὔτε ψυχὴ οὔτε ἐλεύθερη βούληση οὔτε ἑαυτὸ, ἀλλὰ μόνο γονίδια, ὁρμόνες καὶ νευρῶνες ποὺ ὑπακοῦν στοὺς ἴδιους φυσικοὺς καὶ χημικοὺς νόμους ποὺ διέπουν τὴν ὑπόλοιπη πραγματικότητα. Οἱ ἠλεκτροχημικὲς διεργασίες τοῦ ἐγκεφάλου ποὺ καταλήγουν σὲ μιὰ ἀπόφαση εἶναι εἴτε ντετερμινιστικὲς εἴτε τυχαῖες εἴτε ἕνας συνδυασμὸς καὶ τῶν δύο. [...] ὅπως ἀκριβῶς καὶ ἡ ψυχὴ, ἡ ἱερὴ λέξη ελευθερία ἀποδεικνύεται ὅτι εἶναι ἕνας κούφιος ὄρος χωρὶς κανένα συγκεκριμένο νόημα. Ἡ ἐλεύθερη βούληση ὑπάρχει μόνο στὶς φανταστικὲς ἱστορίες ποὺ ἔχουμε ἐπινοήσει ἐμεῖς οἱ ἄνθρωποι». Βλ. γενικώτερα *Homo Deus: Μία σύντομη ἱστορία τοῦ μέλλοντος*, ἐκδ. Ἀλεξάνδρεια, Αθήνα 2017, σσ. 279-287. Ἡ ἀποψη –μᾶλλον ἐπιθυμία– αὐτὴ τοῦ Harari ἀπηχεῖ προφανῶς τὶς παλαιῆς καὶ πλέον κλασικὲς ἀναγωγιστικὲς ἀντιλήψεις, με τὶς ὁποῖες διαφωνεῖ μεγάλο μέρος τῆς ἐπιστημονικῆς κοινότητας, ὅπως λ.χ. ὁ Ρωσο-Βέλγος φυσικοχημικός, μελετητῆς τῶν πολύπλοκων συστημάτων, πρωτοπόρος στὸν τομέα τῶν θεωριῶν τοῦ χάους καὶ τῆς αὐτοοργάνωσης καὶ νομπελίστας Ilya Prigogine (1917-2003), ὁ ὁποῖος διαπίστωσε τὴ σημασία τῆς δυνατότητας (ἀντὶ τῆς βεβαιότητας) στὶς φυσικοχημικὲς διαδικασίες: βλ. Π. Prigogine, *Τὸ Τέλος Τῆς Βεβαιότητας: Χρόνος, χάος καὶ οἱ νόμοι τῆς φύσης*, μετάφρ. Σ. Μαρουλάκος, ἐκδ. Κάτοπτρο, Αθήνα 2003.

19. *Ματθ.* 8, 28-34.

20. Βλ. *Ἰω.* 14, 6: «*Εγὼ εἰμι ἡ ὁδὸς καὶ ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωὴ*» καὶ *Ἰω.* 8, 32: «*γνώσεσθε τὴν ἀλήθειαν καὶ ἡ ἀλήθεια ἐλευθερώσει ὑμᾶς*».

τήν ἐλευθερία τῆς συνείδησης, ὅπως τοῦ ἐξηγεῖ ὁ ἐπικεφαλῆς τῆς Ἱερᾶς Ἐξέτασης, ὅταν τὸν ἐπισκέπτεται στὸ κελί του. Οἱ ἄνθρωποι ὅμως δὲν θέλουν τὴν εὐθύνη τῆς ἐλευθερίας, τοῦ λέει, δὲν ἀντέχουν τὸ βᾶρος της. Γι' αὐτὸ καὶ τὴν καταθέτουν στὴν ἐξουσία μὲ ἀντίτιμο τὴ σιγουριά τους: «Κάντε μας σκλάβους μὰ χορτᾶστε μας», εἶναι τὸ αἴτημά τους²¹.

Συνοψίζοντας, μποροῦμε νὰ δοῦμε ὅτι ὁ Θεὸς προσφέρει μὲ τρόπο «ἀρχοντικό» στὸ πιὸ τέλειο δημιούργημά του, τὸν ἄνθρωπο, τὸ δῶρο τοῦ αὐτεξουσίου καὶ ἀπὸ τὴν πλευρά του τὸ σέβεται μέχρι κεραίας. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἄνθρωπος ποὺ συνειδητοποιεῖ τὸ μέγεθος τῆς θείας ἀγάπης καὶ δωρεᾶς, ὁ ἅγιος, ἀναγνωρίζει τὴν ἀνεπάρκειά του καὶ ἀντιπροσφέρει στὸν Θεὸ ὅλη του τὴν ὑπαρξή καὶ μαζί τὴν ἐλευθερία του, προσπαθώντας νὰ τηρήσει κατὰ τὶς δυνάμεις του τὸ θεῖο θέλημα.

2. Διαλεκτικὴ μεταξὺ ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς ἐλευθερίας

Ἐνα κεντρικὸ ζήτημα ποὺ θέτει ἡ ἐλευθερία στὴν ἀνθρώπινη συνείδηση ἔχει νὰ κάνει μὲ τὴ σχέση μεταξὺ ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς ἐλευθερίας, τὸ κατὰ πόσο δηλαδὴ εἶναι δυνατὸν νὰ διατηρηθεῖ ἐλεύθερο τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα σὲ συνθήκες ἐξωτερικῆς καταπίεσης.

Κατὰ τὶς προηγούμενες δεκαετίες, καὶ εἰδικὰ στὸ δεῦτερο ἡμίσι τοῦ 20οῦ αἰῶνα, ἡ σχετικὴ συζήτηση ἀφοροῦσε κυρίως κοινωνικὰ ζητήματα καὶ ἔθιγε κατὰ βάση τὶς πτυχές τοῦ πολιτικοῦ αὐταρχισμοῦ καὶ τῶν οἰκονομικῶν ἀνισοτήτων. Ἡ θεολογικὴ σκέψη κατὰ τὶς ἐποχὲς ἐκεῖνες προσανατολιζόταν περισσότερο στὸν (ὑπερ)τονισμὸ τῆς λεγόμενης «πνευματικῆς ἐλευθερίας», στεγανοποιώντας κατὰ κάποιον τρόπο τὴν ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ ἀπὸ τὸ κοινωνικο-πολιτικὸ γίνεσθαι (μὲ ἐξαιρέση τὶς περιπτώσεις ἐναγκαλισμοῦ μὲ τὸ σύστημα τῆς ἐγχώριας ἐξουσίας καὶ τὶς ἀναφορὲς στὰ καθεστῶτα ποὺ ἔθεταν τὴ χριστιανικὴ Ἐκκλησία σὲ διωγμὸ). Ἀργότερα ὅμως, κατὰ τὴν τελευταία δεκαετία τοῦ ἴδιου αἰῶνα καὶ μετὰ ἀπὸ τὴν κατάρρευση τῶν καθεστώτων τοῦ «ὑπαρκτοῦ

21. Ἡ συγκεκριμένη διήγηση ἀνήκει στὸ γνωστὸ μυθιστόρημα τοῦ μεγάλου Ρώσου συγγραφέα Ἀδελφοὶ Καραμαζόφ. Ἐξ αἰτίας προφανῶς τῆς σημασίας της, ἔχει κυκλοφορήσει καὶ ὡς αὐτοτελὲς ἔργο: Fyodor Dostoyevsky, Ὁ Μέγας Ἱεροεξεταστής, μετάφρ. Ἄ. Ἀλεξάνδρου, ἐκδ. Γκοβόστη, Ἀθήνα 2015.

σοσιαλισμοῦ», ἀκολούθησε καὶ ἡ ἴδια τὶς τάσεις ἐθνικῆς ἐσωστρέφειας ποὺ προέκυψαν διεθνῶς. «Ἀνακάλυψε» λοιπὸν καὶ ἐκείνη ἐκ νέου τὴ σημασία τῶν συλλογικῶν ἀγῶνων χάριν τῆς κοινωνικῆς ἐλευθερίας στὸ «ἀσφαλές» πεδίο τῶν ἐθνικῶν προσπαθειῶν. Σὲ πολλὲς περιπτώσεις, κατὰ τὴν ἐκφορὰ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ λόγου ἡ χριστιανικὴ πνευματικότητα ἄρχισε ἀντίστροφα νὰ ὑποχωρεῖ χάριν τῆς προάσπισης τῶν «ἐθνικῶν δικαίων»²².

Βέβαια, τὸ ζήτημα τῆς προάσπισης τῆς συλλογικῆς ἐλευθερίας εἶναι ἓνα λεπτὸ ζήτημα, τὸ ὁποῖο ἀπασχόλησε τὴν ἐκκλησιαστικὴ σκέψη καὶ πράξη καὶ στὸ παρελθόν, καθὼς αὐτὴ προϋποθέτει τὴ χρῆση βίας, ἡ ὁποία δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ δεκτὴ ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῶν εὐαγγελικῶν ἐπιταγῶν. Ἀπὸ τὴ μία πλευρὰ εἶναι σαφῆς ἡ ἐπιθυμία νὰ ὑφίσταται ἓνα κοινωνικὸ κλίμα ἀνοχῆς, ποὺ θὰ ἐπιτρέπει στοὺς ἀνθρώπους τὴ δυνατότητα ἐπιλογῆς συμπεριφορᾶς καὶ πράξεως, τὴ δυνατότητα καλλιέργειας καὶ ἀνάπτυξης τῶν ἀρετῶν, ποὺ δὲν θὰ προσβάλλει τὴν ἀνθρώπινη ἀξιοπρέπεια· ἀπὸ τὴν ἄλλη ὥστόσο, ἡ φύση τοῦ «πεπτωκότος» κόσμου ἐπιβάλλει ἓνα κόστος γιὰ τὴν ἀπόκτηση καὶ διατήρηση αὐτῶν τῶν ἀγαθῶν.

Εἶναι σαφές ὅτι ἡ ἐκκλησιαστικὴ διδασκαλία προτάσσει τὴ σημασία τῆς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας (καὶ τὴν ὁδὸ πρὸς τὴν κοινωνία μὲ τὸν Θεό)²³, χωρὶς νὰ ὑποτιμᾷ καὶ τὴν ἀξία τῆς ἐξωτερικῆς. Ἐξ ἄλλου, ὁ Κύριος ἦλθε καὶ δίδαξε σὲ συνθήκες ἐθνικῆς ὑποδούλωσης τοῦ Ἰσραὴλ καὶ «ἀπέκρουσε» ὅσες προσδοκίες ἐπέन्दυσαν οἱ ἀκροατές του στὸν ἐθνικοαπελευθερωτικὸ χαρακτήρα τῆς ἀποστολῆς του. Τὸ κήρυγμα τῆς Βασιλείας συνδέεται μὲ τὴν ἀνιδιοτελεῖ ἀγάπη, τὴν ἀγάπη πρὸς τοὺς ἐχθρούς, τὸ οἰκουμενικὸ ἀνοιγμα πρὸς ὅλα τὰ ἔθνη καὶ ὅπωςδήποτε τὴν καλλιέργεια τοῦ ταπεινοῦ φρονήματος. Αὐτό, στὰ μάτια ὁσων βλέπουν ἐχθρικά, ἀδιάφορα ἢ ἐπιφανειακὰ τὸν ἐκκλησιαστικὸ λόγο, μπορεῖ νὰ

22. Μὲ ἀκραῖες ἀπολήξεις αὐτῶν τῶν τάσεων τὶς φονταμενταλιστικὲς καὶ γνωσιομαχικὲς τάσεις, ποὺ ἐκτείνονται μέχρι τὶς μέρες μας (καὶ μᾶλλον μὲ μεγαλύτερη ἔνταση πλέον).

23. Πρβλ. Κοσμᾶ Αἰτωλοῦ, *Διδαχές*, ἐκδ. Ἰ. Μενοῦνου, Ἀθήνα 1979, σσ. 269-270: «Καὶ διατί δὲν ἤφερον ὁ Θεὸς ἄλλον βασιλέα, ὁποῦ ἦτον τόσα ῥηγᾶτα ἐδῶ κοντὰ νὰ τοὺς τὸ δώση, μόνον ἤφερε τὸν Τοῦρκον μέσασθε ἀπὸ τὴν Κόκκινην Μηλιᾶν καὶ τοῦ τὸ ἐχάρισεν; Διατί ἤξευρεν ὁ Θεὸς πῶς τὰ ἄλλα ῥηγᾶτα μᾶς βλάπτουν εἰς τὴν πίστιν / καὶ ὁ Τοῦρκος δὲν μᾶς βλάπτει, ἄσπρα δῶσ' του καὶ καβαλλίκευσέ τον ἀπὸ τὸ κεφάλι. Καὶ γιὰ νὰ μὴν κολασθοῦμεν τὸ ἔδωκε τοῦ Τοῦρκου καὶ τὸν ἔχει ὁ Θεὸς τὸν Τοῦρκον ὡσάν τὸν σκύλον νὰ μᾶς φυλάη».

φαίνεται σὰν ἐθελόδουλη συμπεριφορά, δὲν εἶναι ὅμως κάτι τέτοιο. Ἡ Ἐκκλησία καλλιεργεῖ καὶ ἐνθαρρύνει τὸ ρωμαλέο φρόνημα τῶν πιστῶν ἀπέναντι σὲ ὅ,τι εὐτελίζει τὸ ἀνθρώπινο πρόσωπο (γι' αὐτὸ καὶ κάνει λόγο γιὰ τὸ λεγόμενο μαρτύριο τῆς συνειδήσεως), ἐνῶ δὲν μπορεῖ νὰ ἀνεχθεῖ τὴν παρουσία τῆς ἀδικίας. Θεωρεῖ ὅτι ἀπόλυτη ὑποταγὴ ὀφείλεται μόνο πρὸς τὸν Θεό, ἐνῶ πρὸς κάθε ἄνθρωπο δὲν ὀφείλεται παρὰ σχετικὴ ὑποταγὴ²⁴. Ἐπιπλέον, συνήθως παραγνωρίζεται ὅτι, παρὰ τὸ ἐνδοξο τῆς περιόδου τῶν διωγμῶν γιὰ τὴν Ἐκκλησία, ἡ ἴδια τίμησε ιδιαίτερα τὸ πρόσωπο τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ποὺ ἔπαυσε αὐτὴν τὴ σκληρὴ δοκιμασία γιὰ τὸ ἐκκλησιαστικὸ σῶμα.

Στὴ χριστιανικὴ παράδοση βλέπουμε τὸν Μ. Ἀθανάσιο νὰ διαστέλλει σαφῶς τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἀπαγόρευση τοῦ φόνου ἀπὸ τὴν κοσμικὴ ἀποδοχὴ του σὲ καιρὸ πολέμου²⁵. Ὁ Μ. Βασίλειος ἀπὸ τὴν πλευρὰ του, στὸν 13ο Κανόνα του διακρίνει τὴ συμμετοχὴ σὲ ἀμυντικὸ πόλεμο ὡς ἓνα εἶδος ὑπεράσπισης τῆς σωφροσύνης καὶ τῆς εὐσεβείας (προφανῶς ἔναντι τῶν λεηλασιῶν ποὺ θὰ ἐπακολουθήσουν σὲ περίπτωσι εἰσβολῆς) καὶ ἀκολουθεῖ τὴν προγενέστερὴν παράδοση, ποὺ δὲν θεωρεῖ ἀκριβῶς φόνο τὴν ἐξόντωση τῶν ἐχθρῶν. Ἀναγνωρίζει ὅμως τὸ βάρος ποὺ ἔχει κάποιος ὅταν βιάσει τὰ χέρια του μὲ αἷμα καὶ ὀρίζει ὡς ἐπιτίμιο τὴν τριετὴ ἀποχὴ ἀπὸ τὴν συμμετοχὴ στὴ Θεία Κοινωνία²⁶.

Σχολιάζοντας τὸν Κανόνα αὐτόν, ὁ ἅγ. Νικόδημος ὁ Ἄγιορείτης ὑπενθυμίζει ἓνα περιστατικὸ ἀπὸ τὴν Παλαιὰ Διαθήκη²⁷, κατὰ τὸ ὁποῖο ὁ Μωυσῆς ζήτησε ἀπὸ ὅσους συμμετεῖχαν σὲ φόνο νὰ ἐξαγνισθοῦν καὶ

24. Βλ. Γ. Μαντζαρίδης, *Χριστιανικὴ Ἠθικὴ* II, ὁ.π., σσ. 420, 423.

25. Βλ. *Ἐπιστολὴ πρὸς Ἀμοῦν μονάζοντα*, PG 26, 1173B: «... καὶ τῶν ἄλλων τῶν ἐν τῷ βίῳ γινομένων εὐρήσομεν τὰς διαφορὰς κατὰ τι γινομένας οἷον φονεύειν οὐκ ἔξεστιν, ἀλλ' ἐν πολέμῳ ἀναιρεῖν τοὺς ἀντιπάλους, καὶ ἔννομον, καὶ ἐπαίνου ἄξιον ... ὥστε τὸ αὐτό, κατὰ τι μὲν, καὶ κατὰ καιρόν, οὐκ ἔξεστι κατὰ τι δέ, καὶ εὐκαιρῶς ἀφίεται τε καὶ συγκεχώρηται».

26. «Τοὺς ἐν πολέμοις φόνους οἱ Πατέρες ἡμῶν ἐν τοῖς φόνοις οὐκ ἐλογίσαντο, ἐμοὶ δοκεῖ συγγνώμη διδόντες τοῖς ὑπὲρ σωφροσύνης καὶ εὐσεβείας ἀμυνομένοις. Τάχα δὲ καλῶς ἔχει συμβουλεύειν, ὡς τὰς χεῖρας μὴ καθαρῶς, τριῶν ἐτῶν τῆς κοινωνίας μόνης ἀπέχεσθαι». Συμπληρωματικὰ ἀξίζει νὰ προστεθεῖ πὼς ὁ ἴδιος Πατέρας, στὸν 43ο Κανόνα του, θεωρεῖ πὼς ὁ φόνος ἔχει ἠθικὰ τὴν ἴδια βαρῦτητα, εἴτε συμβαίνει σὲ ἄμυνα εἴτε σὲ ἐπίθεση. Ἀντίστοιχα, ὁ Γρηγόριος Νύσσης διακρίνει στὸν 5ο Κανόνα του τὸν ἐκούσιο ἀπὸ τὸν ἀκούσιο φόνο καὶ ὀρίζει διαφορετικὸ ἐπιτίμιο σὲ κάθε περίπτωσι. 27. *Ἀριθμ.* 31, 19.

νά εισέλθουν μετὰ στὸ στρατόπεδο. Βέβαια, ὁ ἴδιος ἀμέσως πρὶν εἶχε ἐπιτιμήσει τοὺς Ἰσραηλίτες, οἱ ὁποῖοι ἔφεραν μετὰ ἀπὸ τῆ μάχη μὲ τοὺς Μαδιανῖτες τὶς γυναῖκες τῶν ἠττημένων μαζί τους ζωντανές καὶ ζήτησε νὰ τὶς θανατώσουν, ὡς ὑπεύθυνες τῶν δεινῶν τοῦ Ἰσραήλ²⁸. Στὸ σχόλιο τοῦ ὁ ἄγ. Νικόδημος ἐπικαλεῖται τὸν Φίλωνα τὸν Ἰουδαῖο, ὁ ὁποῖος παρατηρεῖ ὅτι αὐτὸ συνέβη ἐπειδὴ ὁποιοσδήποτε φόνος, ὅσο δίκαιος καὶ ἂν θεωρηθεῖ, δὲν παύει νὰ συνιστᾶ ἁμαρτία, καθὼς χάνεται κάποιος συνάνθρωπος²⁹. Προσθέτει παρακάτω μάλιστα, σχετικὰ μὲ τὴν ἰσχὺ τοῦ ἐν λόγῳ Κανόνα, ὅτι αὐτὸν ἀκριβῶς ἐπικαλέσθησαν ὁ Πατριάρχης (ἄγ. Πολύευκτος) καὶ ἡ Σύνοδος ἀργότερα στὸν αὐτοκράτορα Νικηφόρο Φωκᾶ, ὅταν ὁ τελευταῖος ζήτησε νὰ τιμῶνται ὡς μάρτυρες οἱ στρατιῶτες ποὺ φονεύθηκαν σὲ πόλεμο μὲ βαρβαρικὰ ἔθνη. Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ἡγέτες προσέθεσαν ἀκόμη ἕναν Κανόνα, τὸν 55ο τοῦ Μ. Βασιλείου, ποὺ ὀρίζει ἐπιτίμια ἀκόμη καὶ σὲ ὄσους συμμετέχουν σὲ συμπλοκὴ μὲ ἐπιτιθέμενους ληστές³⁰.

Σὲ κάθε περίπτωση, εἶναι σαφὲς σὲ πολλὲς ἱεροκανονικὲς διατάξεις ὅτι δὲν εἶναι οὐδόλως ἀποδεκτὴ ἡ χρῆση βίας ἀπὸ κληρικούς³¹. Οἱ διενέξεις ὅμως τῶν χριστιανῶν μὲ πιστοὺς ἄλλων θρησκείων καὶ οἱ προκλήσεις ποὺ δημιουργοῦσαν οἱ ἐμπλοκὲς τῆς αὐτοκρατορίας σὲ πλῆθος πολεμικῶν συγκρούσεων ἔφεραν συνεχῶς τὴν Ἐκκλησία μπροστὰ σὲ μεγάλα διλήμματα. Ἔτσι, ὁ ἱστορικὸς Σωζομενὸς διασώζει τὰ διαμειφθέντα σχετικὰ μὲ τὸν Ἐπίσκοπο Ἀπαμείας Μάρκελλο, ὁ ὁποῖος ὀργάνωσε τὴν πυρπόληση ἐνὸς εἰδωλοατρικοῦ ναοῦ μὲ ὁμάδα ὀπλισμένων ἀνδρῶν.

28. Ἀριθμ. 31, 14-17.

29. «...διὰ τί, ἀγκαλὰ καὶ ἦτον νόμιμοι οἱ φόνοι, ὅπου γίνονται κατὰ τῶν ἐχθρῶν, ὅμως ἐκεῖνος ὅπου φονεύει ἄνθρωπον, κἂν δικαίως, κἂν διὰ ἐκδίκησιν, κἂν διὰ βίαν, καὶ ἀνάγκην τὸν φονεύῃ, μὲ ὄλον τοῦτον ὑπὸ ἁμαρτίαν, φαίνεται νὰ πίπτῃ, διὰ τί ἐφόνευσεν ἄνθρωπον, ἐκ τοῦ αὐτοῦ γένους, καὶ τῆς αὐτῆς φύσεως ὄντα, τῆς ἐδικῆς του» Πηδάλιον τῆς νοητῆς νηός, τῆς Μίας, Ἀγίας, Καθολικῆς καὶ Ἀποστολικῆς τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησίας, Ἐκ τῆς Τυπογραφίας τοῦ ἐκδότου Κωνσταντίνου Γκαρπολά, Ἐν Ἀθήναις 1841, σ. 357.

30. Βλ. Πηδάλιον, ὁ.π. Ὁ Ἰσιδωρος Πηλοσιώτης ὡστόσο ἀπὸ τὴν πλευρὰ του καλεῖ νὰ μὴ θαυμάζουμε ὅποιον γενικὰ ἀγωνίζεται, ἀλλὰ μόνον ὅποιον μάχεται ὑπὲρ τῆς ἀρετῆς. Ἔτσι, θεωρεῖ πῶς ὁ ἀγώνας γιὰ τὰ δίκαια τῆς πατρίδας καὶ τοὺς οἰκείους εἶναι ἐπαινετός, ἐνῶ ὅσοι μπαίνουν σὲ κίνδυνο γιὰ ἀνόσιους λόγους πρέπει νὰ κακίζονται· βλ. Ἐπιστολὴ 116, Μάρωνι Πρεσβυτέρω, PG 78, 820C-821A.

31. Βλ. Κανόνες 27, 65 καὶ 83 τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων, 9 τῆς Πρωτοδευτέρας Συνόδου καὶ 5ο τοῦ Γρηγορίου Νύσσης.

Οί έθνικοί όμως τόν συνέλαβαν και τόν έκαψαν. Οί γιοί του θέλησαν νά έκδικηθοῦν άλλα ή Σύνοδος τò απαγόρευσε³². Ό Βαλσαμών από τήν πλευρά του παραθέτει τή διχογνωμία πού προέκυψε σχετικά με τήν περίπτωση ιερέων πού είχαν φονεύσει έχθρούς. Κατά τήν εξέταση του ζήτηματος, όρισμένα μέλη τής Συνόδου ζήτησαν νά όρισθει έπιτίμιο άργίας, ενώ οί περισσότεροι Συνοδικοί διαφώνησαν, θεωρώντας τήν πράξη τους έπαινετή³³! Ό Κ. Άρμενόπουλος πάλι αναφέρει τήν περίπτωση ενός άρχιερέα πού σκότωσε άμυνόμενος κάποιον Άγαρηνό και ή Σύνοδος τόν καθαίρεσε³⁴. Τέλος, ή συνήθης εικόνα τής Έπανάστασης του 1821 είχε τουλάχιστον ένα ανάλογο στο βυζαντινό μας παρελθόν: ό Θεοδώρητος μνημονεύει τόν άγ. Ίάκωβο, Έπίσκοπο Νισίβης, πού άποκαλοῦνταν «στρατηγός» για τήν ένθάρρυνση πού έδινε σε στρατιώτες κατά τή διάρκεια του πολέμου με τούς Πέρσες έπιδρομείς³⁵.

Καταληκτικά, θα λέγαμε ότι ενώ ή Έκκλησία αναγνωρίζει τήν προτεραιότητα τής έλευθερίας του πνεύματος, αποδέχεται τή μεγάλη σημασία του άγαθού τής συλλογικής έλευθερίας. Γι' αυτό και μολονότι στάθηκε έφεκτική στον τρόπο με τόν όποιο ή κοινωνική ήρεμία θα διατηρηθεί, έδειξε κατανόηση και στην έντονη έπιθυμία έξασφάλισης των συλλογικών άγαθών άξιοπρέπειας και εϋταξίας³⁶. Έξ άλλου, τὰ μεγάλα διλήμματα σχετικά με τήν έλευθερία φανερώνονται στο κοινωνικό επίπεδο, στη συνάφεια και τή συναναστροφή με τούς άλλους. Το πέραςμα από τή θεωρία στην πράξη δοκιμάζεται και αναδεικνύει τήν άξία του, όταν ή έλευθερία καθ' ένός συναντά τήν έλευθερία των άλλων.

32. Βλ. Κ. Καλλίνικος, *Χριστιανισμός και Πόλεμος*, έκδ. Γρηγόρη, Άθήναι 1963, σσ. 41-42.

33. Βλ. *ό.π.*, σ. 41.

34. Βλ. *ό.π.* Άς μη λησμονείται εδώ ότι οί σχετικές συνοδικές αποφάσεις είχαν και έναν παιδαγωγικό χαρακτήρα για τò εκκλησιαστικό πλήρωμα. Στο κλίμα αυτό τής καλλιέργειας τής ήπιότητας είναι χαρακτηριστική ή περίπτωση του φωτιστή των Γότθων Ούλφίλα, ό όποιος δέν μετέφρασε στα γοτθικά τὰ βιβλία των Βασιλειών για νά μη διεγείρει περαιτέρω τò φιλοπόλεμο των ήθων τους βλ. *ό.π.*, σ. 36.

35. Βλ. *ό.π.*, σ. 42.

36. Βλ. π. Β. Καλλιακμάνης, *Θεολογικά ρεύματα τής Τουρκοκρατίας*, έκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 242.

3. Ἡ δίψα γιὰ τὴν ἐλευθερία καὶ ἡ δοκιμασία τῶν χριστιανικῶν ἀξιῶν μέσα στὸν Ἀγῶνα τῆς Ἐθνεγεροσύνης

Ὁ Ἀγῶνας τῆς Ἀνεξαρτησίας ἀποτελεῖ ἀσφαλῶς ἓνα ἰδιαίτερα «παραγωγικό» πεδίο αὐτῆς τῆς συζήτησης καὶ μαζί μία τραγική περίοδο δοκιμασίας τῶν συνειδήσεων (πέραν τοῦ βαρέος κόστους σὲ ἀνθρώπινες ζωές). Ἐκεῖ συναντᾶται ἡ διπλὴ εὐαισθησία γιὰ τὴν ἀποτίναξη τῶν πολύχρονων δεσμῶν ἀπὸ ἓναν δυνάστη, ὁ ὁποῖος τύγγανε μαζί καὶ ἀλλόθρησκος. Τὸ ποθούμενο τῆς ἐλευθερίας, ποὺ ἔθρεψε τὴν ἐλπίδα σὲ γενιὲς ὑποδούλων, πῆρε σάρκα καὶ ὅστᾳ μέσα ἀπὸ ἓναν δεκαετῆ καὶ ἰδιαίτερα αἱματηρὸ ἀγῶνα.

Οἱ αἰῶνες τῆς σκλαβιάς ἦταν πολλοὶ καὶ βαρεῖς. Ὁ ἄνεμος τῆς ἐλευθερίας ἐπομένως, ποὺ φύσηξε στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνα, ἦταν πολὺ ἰσχυρὸς γιὰ νὰ μπορέσει πάντοτε νὰ ἰσορροπήσει ἀρμονικὰ ἢ προσήλωσε τῶν Ἑλλήνων στίς ἐκκλησιαστικὲς ἐπιταγές μὲ τὸν πόθο τῆς ἀνασύστασης ἑνὸς ἀνεξάρτητου κράτους. Παρὰ τὸν δεδομένο σύνδεσμο τοῦ λαοῦ μὲ τὴν Ἐκκλησία του καὶ τίς παραδόσεις της (ἐπομένως καὶ μὲ τὴ σημασία ποὺ ἔχει ἡ ἔννοια τῆς ἐλευθερίας μέσα στὸ σῶμα τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας), ὁ καημὸς τοῦ Γένους γιὰ μιὰ ἐλεύθερη ζωὴ ἦταν ἰδιαίτερα ἔντονος³⁷ καὶ ὑπῆρξαν στιγμὲς ποὺ οἱ δύο αὐτὲς ροπὲς εἶχαν διαφορετικὲς στοχεύσεις. Θὰ δοῦμε στὴ συνέχεια κάποιες ἀπὸ αὐτὲς τίς περιπτώσεις.

Κατ' ἀρχὰς ὀφείλουμε νὰ σημειώσουμε ὅτι ἐξ ἀρχῆς τὰ ἑλληνικὰ ἐπαναστατικὰ σώματα θέλησαν νὰ δείξουν τὴν πολιτισμική τους διαφορὰ ἀπὸ τὸν δυνάστη, ποὺ τὸν θεωροῦσαν βάρβαρο, τόσο ἐπειδὴ κάτι τέτοιο ἀνταποκρινόταν στὴν αὐτοσυνειδησία τους ὅσο καὶ γιὰ τὸ ἐνδιέφερε ἡ εἰκόνα τους στὰ εὐρωπαϊκὰ ἔθνη, ἀπὸ τὰ ὁποῖα προσδοκοῦσαν ἔμπρακτη βοήθεια. Εἶναι, λόγου χάρη, χαρακτηριστικὴ ἡ περίπτωση τοῦ χτυπήματος τουρκικῆς χρηματοποστολῆς ἀπὸ τὸν ἡγούμενο τῆς Μονῆς Τατάρνας Κυπριανὸ καὶ τὸν Ὀδυσσεά Ἀνδροῦτσο στίς ἀρχές Μαρτίου τοῦ 1821. Στὸ συγκεκριμένο συμβάν, τὰ χρήματα παρέμειναν ἄθικτα γιὰ νὰ καταδειχθεῖ ἀκριβῶς τὸ πολιτικὸ στίγμα τῆς ἐπικείμενης ἐξέγερσης³⁸.

37. Προφανῶς δὲν εἶναι καθόλου τυχαῖο ὅτι ὡς Ἐθνικὸς Ὕμνος ἐπιλέχθηκε τὸ ᾄσμα ποὺ ὑμνεῖ τὴν Ἐλευθερία.

38. Βλ. *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, τόμ. IB', ἐκδ. Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 1975,

Αὐτὴ ἢ κατ' ἀρχὰς εὐγενὴς στόχευση δὲν κατέστη πάντοτε δυνατὸ νὰ περάσει στὴν πράξη. Εἴτε λόγω τῆς γενικώτερης ἐξαθλίωσης ποὺ ἐπέφερε ἢ μακραίωνη κατάκτηση εἴτε λόγω τοῦ πικροῦ παρελθόντος (ἀλλὰ καὶ τοῦ ἄγριου παρόντος) ποὺ γεννοῦσε αἰσθήματα ἀντεκδίκησης, τὰ ὁποῖα βρῆκαν εὐκαιρία νὰ ἐκφραστοῦν μέσα στὸν ἐνθουσιασμό ποὺ ἀκολούθησε τὶς στρατιωτικὲς ἐπιτυχίες, τὸ πρωτόγνωρο αἶσθημα ἐλευθερίας καὶ τῆ γενικώτερη ἀπειθαρχία ποὺ διέκρινε τὸ ἑλληνικὸ στράτευμα, ἀλλὰ καὶ εἴτε λόγω τῆς μακρᾶς συμβίωσης μὲ τὸν ἀντίπαλο (ποὺ σῆμαινε ἀναπόφευκτα καὶ μιμητικὴ υἱοθέτηση τῆς συνολικῆς στρατιωτικῆς καὶ πολιτικῆς τακτικῆς του)³⁹, οἱ ἐπαναστατημένοι Ἕλληνες δὲν ἀπέφυγαν πάντοτε τὶς ὠμότητες.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς περιπτώσεις ἐκτρόπων ποὺ συνόδευσαν ἀπελευθερώσεις πόλεων (μὲ πιὸ ἐμφατικὲς αὐτὲς τῆς Τριπολιτσᾶς καὶ τῆς Πύλου), εἶναι ἀξιοσημείωτη ἡ ἀμφιθυμία ποὺ ἐκδηλώθηκε στὴ μεταχείριση τῶν Ὀθωμανῶν αἰχμαλώτων. Συγκεκριμένα, κατὰ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς ἐξέγερσης σημειώθηκαν πολλοὶ φόνοι αἰχμαλωτισμένων Ὀθωμανῶν. Αὐτὸ ἀποδόθηκε σὲ πολλὰς αἰτίες. Κατ' ἀρχὰς θεωρήθηκε ὅτι πρόκειται γιὰ πράξεις ἀντιποίνων, οἱ ὁποῖες ἐντάσσονται στὸ φορτισμένο κλίμα κυρίως τῶν δύο πρώτων χρόνων τοῦ πολέμου⁴⁰ (καθὼς στὴ συνέχεια, καὶ ὅσο προχωροῦσαν τὰ χρόνια τῆς Ἐπανάστασης μὲ διαρκεῖς συγκρούσεις, ἡ κόπωση μεγάλωνε καὶ τὰ ἦθη τοῦ πολέμου ἐξημερώνονταν⁴¹). Ὑποστηρίχθηκε ἐπίσης ὅτι ὑπῆρξε φόβος ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ πλευρὰ μήπως διαρρεύσουν ἐξ αἰτίας τους στρατιωτικὰ μυστικά της ἢ ἀκόμη ὅτι ἡ ἐπιβίωση τῶν αἰχμαλώτων συνιστοῦσε ἕναν διαρκῆ κίνδυνο ἀντεκδικήσεων

σ. 80.

39. Βλ. Ἄπ. Βακαλόπουλος, *Αἰχμάλωτοι Ἑλλήνων κατὰ τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821*, ἐκδ. Κορηλίου Θεοδωρίδης, Θεσσαλονίκη 1941, σσ. 7, 15.

40. Ἄν καὶ ἀργότερα δὲν ἔλειψαν αὐτοῦ τοῦ εἴδους τὰ περιστατικά, ὅπως ἡ σφαγὴ ὄλων τῶν αἰχμαλώτων σὲ Ὑδρα καὶ Σπέτσες, μετὰ ἀπὸ τὴ διάδοση τῆς ὑπόνοιας ὅτι ὑπεύθυνος τῆς ἀνατίναξης τοῦ πλοίου τοῦ Ἀ. Κριεζῆ ἦταν ἕνας Τούρκος αἰχμάλωτος (ὡς ἐκδίκηση γιὰ τὸν ἄγριο ξυλοδαρμὸ τοῦ ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν πλοίαρχο) βλ. *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, ὁ.π., τόμ. ΙΒ', σ. 384.

41. Ὅπως χαρακτηριστικὰ ἀποτυπώθηκε στὴν ἀλληλογραφία μεταξὺ Θεόδωρου Κολοκοτρώνη καὶ Ἰμπραήμ, στὴν ὁποία οἱ δύο ἡγέτες ἐπιδίδονται σὲ ἀμοιβαῖες φιλοφρονήσεις ἀλλὰ καὶ στὶς ἐκατέρωθεν ἀπελευθερώσεις αἰχμαλώτων ποὺ συνόδευαν τὶς ἐπιστολὲς αὐτές, βλ. Ἄπ. Βακαλόπουλος, *Αἰχμάλωτοι Ἑλλήνων κατὰ τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821*, ὁ.π., σσ. 10, 39-40, 92-94, 96.

(στο ένδεχόμενο πού αυτοί απελευθερώνονταν)⁴². Προβλήθηκε επίσης ή άποψη ότι οι φόνοι διαπράχθηκαν για πρακτικούς λόγους: σε περίπτωση τουρκικής επίθεσης θα ήταν δύσκολη ή μεταφορά τους. Πιστεύεται ακόμη ότι συνέβη τὸ ἴδιο πού γίνεται σε πολλές συγκρούσεις: τὸ «κάψιμο τῶν πλοίων τῆς διαφυγῆς» ἢ τὸ «γκρέμισμα τῶν γεφυριῶν». Οἱ ἐκτελέσεις ἔγιναν για νὰ θεωρηθεῖ ὁ τοπικὸς πληθυσμὸς συνένοχος, ὥστε νὰ ἐξαναγκασθεῖ *de facto* νὰ συμμετάσχει στὶς πολεμικὲς διεργασίες⁴³.

42. Αὐτὴ ἡ ἔλλειψη ἐμπιστοσύνης θεωρεῖται πὼς ὑπῆρξε ἡ αἰτία για τὴν ὁποία, πρὶν ἀπὸ τὴν Ἔξοδο τοῦ Μεσολογγίου, οἱ ὑπερασπιστὲς τῆς πόλης σκότωσαν καὶ ὄσους Ἕλληνες εἶχαν διατελέσει προηγουμένως στὴν ὑπηρεσία Τούρκων βλ. Ἀπ. Βακαλόπουλος, *Αἰχμάλωτοι Ἑλλήνων κατὰ τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821*, ὁ.π., σσ. 20-21.

43. Βλ. Ἀπ. Βακαλόπουλος, *Αἰχμάλωτοι Ἑλλήνων κατὰ τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821*, ὁ.π., σσ. 10, 12-13, 19-21. Σὲ αὐτὸ τὸ πνεῦμα ἀποδίδονται καὶ περιστατικὰ ὅπως ἡ διαταγὴ ἐκτέλεσης τῶν Ὀθωμανῶν ὑπενοικιαστῶν προσόδων ἀπὸ τὸν Ἀθανάσιο Διάκο πρὸς τοὺς χωρικοὺς τῶν περιοχῶν, στὶς ὁποῖες αὐτοὶ ὑπηρετοῦσαν, ἡ σφαγὴ 350 Τούρκων στὰ Λαγκάδια ἀπὸ τὸν Λαγκαδιανὸ Κανέλλο Δεληγιάννη, ὅταν διαπίστωσε τὴν ἀναποφασιστικότητά τῶν συμπατριωτῶν του, ἀλλὰ καὶ ἡ πυρπόληση τῆς οἰκίας τοῦ Κιαμλίμπεη στὴν Κόρινθο ἀπὸ τὸν Παπαφλέσσα, ὥστε νὰ «ἐνοχοποιηθοῦν» οἱ κάτοικοι καὶ νὰ ἐξαναγκασθεῖ ἡ συμμετοχή τους στὴν ἐξέγερση. Βλ. Φωτάκος, *Ἀπομνημονεύματα περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασεως*, Τύποις καὶ βιβλιοπωλείῳ Π. Δ. Σακελλαρίου, Ἀθήνησι 1858, σσ. 32-33, 50. Ἀπ. Βακαλόπουλος, *Αἰχμάλωτοι Ἑλλήνων κατὰ τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821*, ὁ.π., σ. 19. Σὲ μία πιὸ ἀκραία ἐκδοχὴ αὐτῆς τῆς ἐρμηνείας, οἱ φόνοι ἐπετράπησαν για νὰ ἀπενοχοποιηθοῦν μέσω τῆς συνήθειας ἐκεῖνοι οἱ Ἕλληνες, «οἱ ὅποιοι ἐνόμιζον τοῦτο ἁμαρτίαν, καὶ ἔκλαιον διότι φόνευσαν Τούρκων» Ν. Σπηλιᾶδης, *Ἀπομνημονεύματα διὰ νὰ χρησιμεύσωσιν εἰς τὴν Νέαν Ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος*, τόμ. Α', ἐκδ. ἐκ τοῦ Τυπογραφείου Χ. Νικολαΐδου Φιλαδελφῶς, Ἀθήνησιν 1851, σ. 246. Ἄντ. Σμυρναῖος, «Τόποι μαρτυρίου Ἑλλήνων, Τούρκων καὶ Ἑβραίων στὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση: Ἐνας ἀμφισθενὴς καθαγιασμὸς τοῦ ἠρωισμοῦ καὶ τῆς βίας», *Πολεμικὲς Συγκρούσεις καὶ Τόποι Καθαγιασμοῦ τοῦ Ἀπελευθερωτικοῦ Ἀγῶνος κατὰ τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821 (Πρακτικὰ ΣΤ' Συνεδρίου)*, ἐκδ. Ἀρχονταρίκι, Ἀθήνα 2018, σσ. 263-264. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ βέβαια, οἱ ἐντυπώσεις ἀπὸ αὐτὴν τὴ στάση ἐνδεχομένως καὶ νὰ ὑποχωροῦν μπροστὰ στὴν τιμωρητικὴ διάθεση τῶν Ἑλλήνων ὀπλαρχηγῶν ἀπέναντι σὲ ὄσους συμπατριῶτες τους δὲν ἔδειχναν διάθεση συμμετοχῆς στὴν Ἐπανάσταση βλ. Φωτάκος, ὁ.π., σσ. 35, 178-180. Στὴν πίεση αὐτὴ ἐπιστρατεύθηκε καὶ τὸ πνευματικὸ «ἐργαλεῖο» τοῦ ἀφορισμοῦ, κατὰ τὰ ἤθη τῆς ἐποχῆς βλ. Κ. Σιμόπουλος, *Πὼς εἶδαν οἱ ξένοι τὴν Ἐπανάσταση τοῦ '21*, τόμ. Β', Πολιτιστικὲς Ἐκδόσεις, Ἀθήνα 2004, σσ. 292-294. Περιττεῦει ἴσως νὰ σημειωθεῖ ὅτι τὸ καθεστὼς τρόμου μὲ θύματα ἀπὸ τὸν ἐλληνικὸ πληθυσμὸ ἐντάθηκε κατακόρυφα κατὰ τὴν περίοδο τῶν ἐμφύλιων συγκρούσεων τῆς Ἐπανάστασης.

Ἡ ἐπιθυμία τῆς πραγματοποίησης τοῦ μακραίωνος πόθου τῆς ἀπελευθέρωσης ὀδήγησε σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις κάποιες ἐκκλησιαστικὲς προσωπικότητες νὰ ταυτίσουν ἀπόλυτα τὰ δύο εἶδη ἐλευθερίας, ἱεροποιώντας ἔτσι τὸ γεγονὸς τῆς ἐξέγερσης καὶ ἐλαχιστοποιώντας μὲ τὸ παράδειγμά τους τὶς ἠθικὲς ἀναστολὲς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πληρώματος. Περισσότερο χαρακτηριστικὴ περίπτωση ἐδῶ εἶναι ὁ Ἐπίσκοπος Ἑλίου Ἄνθιμος, ἕνας ἀπὸ τοὺς πλέον φλογεροὺς καὶ ἀγωνιστικοὺς κληρικοὺς ποὺ συμμετεῖχαν στὴν Ἐπανάσταση, ὁ ὁποῖος ἐπεδίωκε νὰ ἐξάρει τὸ φρόνημα τοῦ στρατεύματος, ἀποδίδοντας στὴ σύγκρουση χαρακτῆρα «ἱεροῦ πολέμου», φορτίζοντας τοὺς λόγους του μὲ σωτηριολογικὲς ἐπικλήσεις. Ἔτσι, μετὰ ἀπὸ τὴν ἔκδοση τῆς προκήρυξης τῆς Πελοποννησιακῆς Γερουσίας πρὸς τὸν λαό, στίς 26 Μαΐου τοῦ 1821, ἀφοῦ ἠλέκτρισε τὸ συγκεντρωμένο στὸν ναὸ πλῆθος, ἄρπαξε ἐνθουσιασμένος τὶς πιστόλες ἀπὸ τὴ ζώνη τοῦ ὀπλαρχηγοῦ Χαραλάμπη, σχημάτισε μὲ αὐτὲς τὸ σημεῖο τοῦ Σταυροῦ μπροστὰ στὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ καὶ κατόπιν τὶς πρότεινε πρὸς τὸν κόσμο, λέγοντας μεγαλοφώνως: «Ἕλληνες, ὁ Κύριος εὐλόγησε καὶ ἀγίασε τὰ ὄπλα σας!». Σὲ ἄλλη περίσταση πάλι, κατὰ τὴν πολιορκία τῆς Τριπολιτσᾶς, ἡ παρότρυνσή του πρὸς τοὺς πολεμιστὲς ἦταν σωτηριολογικὰ ξεκάθαρη: «Βλέπετε αὐτὴ τὴ Μάνδρα (ἐννοώντας τὸ τεῖχος τῆς πόλης); Ἐκεῖ, ὁποῖος πάρει τὴ σκάλα καὶ ἀνέβει αὐτὸ τὸ τεῖχος, ἀνεβαίνει στὸν παράδεισο»⁴⁴. Σχετικὰ μὲ τὸν (ὑπερ)ενθουσιώδη χαρακτῆρα του, ὁ Φωτάκος προσθέτει ἀκόμη ὅτι οἱ ὑπερβολὲς (ἂν ὄχι καὶ οἱ ἀστοχίες) του ἔφθαναν μέχρι τοῦ σημείου νὰ κηρύττει ὅτι: «ὅσοι τῶν Ἑλλήνων φονευθοῦν μαχόμενοι ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος θὰ ᾔναι ἅγιοι, καὶ ὅσοι πάλιν σκοτώσουν Τούρκους, τοὺς ἐχθροὺς τῆς πίστεως καὶ τῆς πατρίδος καὶ αὐτοὶ θὰ γίνωσιν ἅγιοι». Ὅσο γιὰ τὸ μένος του, καταθέτει ὅτι: «ἐπολέμει ὡς στρατιώτης καὶ εἶχε πάθος περισσότερο τῶν ἄλλων Ἑλλήνων, ὥστε ἂν εἶχε τοὺς Τούρκους εἰς τὴν δυνάμιν του, ὄλους τοὺς ἔρρίπτεν εἰς τὴν θάλασσαν, ἔπιπτε καὶ αὐτὸς μαζὺ των διὰ νὰ τοὺς βαρύνῃ νὰ βυθισθοῦν μίαν ὥραν προτῆτερα»⁴⁵.

44. Βλ. Μητρ. Κορίνθου Παντελεήμων (Καρανικόλας), *Ἡ ἐθνικὴ δρᾶσις τοῦ κλήρου: μοναχοὶ καὶ κληρικοὶ εἰς τὸ 1821*, χ.ἔ., Ἀθήνα 1981, σ. 13.

45. Βλ. Φ. Χρυσανθόπουλος ἢ Φωτάκος, *Βίοι Πελοποννησίων ἀνδρῶν καὶ τῶν ἔξωθεν εἰς τὴν Πελοπόννησον ἐλθόντων*, ἐκδ. ἐκ τοῦ Τυπογραφείου Π. Δ. Σακελλαρίου, Ἐν Ἀθήναις 1888, σ. 293.

Ὁ ἀγωνιστὴς καὶ ἱστορικὸς Ἰωάννης Φιλήμων, στὴν ἴδια γραμμὴ ἀναφέρει ὅτι «κατὰ τὴν πολιορκίαν τῆς Τριπολιτσᾶς ἠυλόγει τοὺς στρατιώτας οὐχί, ὡς σύννητες, διὰ τῆς χειρός, ἀλλὰ διὰ τοῦ πυροβολίου, καὶ τὴν Ἁγίαν κοινωνίαν ἐπέτρεπε μόνῳ τῷ φονεύοντι Τούρκους στρατιώτη»⁴⁶. Θέλοντας ὁ ἴδιος ἱστοριογράφος νὰ ἐρμηνεύσει τὸ ἀκόρεστο τῆς φονικῆς διάθεσης τοῦ ἑλληνικοῦ στρατεύματος, κατὰ τὴν ἄλωση τῆς Τριπολιτσᾶς ἀποδίδει ἓνα μέρος τῆς σὲ παρόμοιες παραινέσεις: «Κατὰ τὸ συνεχὲς κήρυγμα τοῦ ἐπισκόπου Ἐλους Ἀνθίμου, πᾶς στρατιώτης εἶχε τὴν ἄδειαν τοῦ κοινωεῖν τῶν ἀχράντων Μυστηρίων τότε μόνον, ὅτε ἐφόνευε Τούρκον· ἐπομένως πᾶς Ἕλληνας ἐκ τῶν ἐφοδευσάντων τὴν πόλιν ἐθεώρει ἱερόν καθήκον ἑαυτοῦ τὴν σφαγὴν ἐνὸς καὶ πολλῶν Τούρκων»⁴⁷.

Ὅπως φαίνεται, αὐτὸν τὸν ζῆλο τοῦ φλογεροῦ Ἐπισκόπου δὲν ἔδειξαν νὰ τὸν συμμερίζονται ὅλοι οἱ κοσμικοὶ ἱστορικοί. Ὁ ἀγωνιστὴς καὶ λόγιος Μιχαὴλ Οἰκονόμου, ἀπὸ τὴν πλευρὰ του, ὑπογραμμίζει ἐκ τῶν ὑστέρων τὶς ἐπιφυλάξεις του, καθὼς ἀναθυμᾶται σχετικὰ μὲ τὸν ἐκρηκτικὸ ἐπίσκοπο ὅτι: «εὐρίσκετο εἰς τὸ ἐν Βερβένη στρατόπεδον, καὶ ἀγορεύων εἰς τοὺς στρατιώτας ἀφελῶς μὲν, ἀλλὰ μετ' ἐνθουσιασμοῦ, τὰ μὲν ὄπλα τῶν ἀπεκάλει θεοτίμητα, θεοφρούρητα, θεοδόξαστα, καὶ τοὺς ἀσθενοῦντας ἐσταύρωνεν ἐνεκεν ὑγείας, ὡς μὲ ἅγιόν τι, ἢ μὲ τὰς ἰδίας αὐτῶν λερωμένας ποδιάς, ἢ μὲ τὰ ὄπλα τῶν, ἐμπνέων οὕτως αὐτοῖς πεποιθήσιν περὶ τῆς τοῦ ἀγῶνος ἱερότητος»⁴⁸.

46. Ἰω. Φιλήμων, *Δοκίμιον Ἱστορικὸν περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως*, τόμ. Γ', ἐκδ. Τύποις Π. Σούτσα καὶ Α. Κτενᾶ, Ἀθήναι 1860, σ. 448.

47. Ἰω. Φιλήμων, *Δοκίμιον Ἱστορικὸν περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως*, τόμ. Δ', ἐκδ. ἐκ τοῦ Τυπογραφείου Π. Β. Μωραϊτίνη, Ἀθήναι 1861, σ. 229. Παρόμοιες διαθέσεις ἐπιδείχθησαν τὴν ἴδια ἐποχὴ καὶ στὴν Κρήτη, ὅταν κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐξέγερσης ἐκεῖ, οἱ κυνηγημένοι στὰ βουνὰ Τούρκοι δὲν ἔτυχαν προστασίας οὔτε ἀπὸ τοὺς τοπικοὺς ἱερεῖς: «τινὲς δὲ πεινῶντες καὶ διψῶντες καὶ ἄλλοι περιπλανώμενοι κατέφυγαν εἰς οἰκίας χριστιανικὰς ἐπὶ τῶν ὁρέων ἐπ' ἐλπίδι ἐλέους, ἀλλ' ἔλεος οἱ ἀνηλεεῖς οὐδαμοῦ ἠύραν ... ὡς καὶ αὐτοὶ οἱ ἱερεῖς, οἱ ὑπηρεταὶ τοῦ Θεοῦ τοῦ ἐλέους, ἐφάνησαν ὑπηρεταὶ τοῦ Θεοῦ τῶν ἐκδικήσεων· ὅλοι, ὅσοι ἔπεσαν διὰ μίαν ἢ ἄλλην περίστασιν εἰς χεῖρας τῶν Χριστιανῶν, ἀνδρῶν ἢ γυναικῶν, κοσμικῶν ἢ κληρικῶν, ὅλοι ἐν στόματι μαχαίρας ἀπέθαναν». Σπ. Τρικούπης, *Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως*, τόμ. Β', ἐκδ. Τυπογραφείου τῆς «Ὠρας», Ἐν Ἀθήναις 31888, σσ. 75-76. Πρβλ. Ἄντ. Σμυρναῖος, «Τόποι μαρτυρίου Ἑλλήνων, Τούρκων καὶ Ἑβραίων στὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση», ὅ.π., σ. 263.

48. Μ. Γ. Οἰκονόμου, *Ἱστορικὰ τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας ἢ Ὁ Ἱερός τῶν Ἑλλήνων Ἀγών*, ἐκδ. ἐκ τοῦ Τυπογραφείου Θ. Παπαλεξανδρῆ, Ἐν Ἀθήναις 1873, σ. 128.

Τὸ στίγμα τοῦ παλαιοδιαθηκικοῦ πνεύματος ποὺ ἐπικρατοῦσε μέσα στὸ γενικώτερο κλίμα τοῦ ἐπαναστατικοῦ ἀναβρασμοῦ δίνεται καὶ ἀπὸ τὸν Ἰω. Φιλήμων, ὅταν ἀναφέρεται στὸν ἐπίσκοπο Μεθώνης Γρηγόριο ὡς ἐπικεφαλῆς τῆς πολιορκίας τῆς Πύλου: «Διὰ τοιαύτης αὐτοδικίας καὶ αἰμοχαροῦς ἐκδικήσεως ἐστιγματίσθησαν ἐπὶ τέλος ὁ περὶ τὴν Πύλον στρατὸς καὶ ὁ ἀρχηγὸς τῆς πολιορκίας ταύτης ἐπίσκοπος Γρηγόριος, ἄλλον Θεοσβίτην Ἠλίαν ἑαυτὸν ὑπολαμβάνων»⁴⁹.

Μὲ ἱεράρχες νὰ υἱοθετοῦν αὐτὴν τὴ φιλοπόλεμη διάθεση, δὲν θὰ πρέπει νὰ θεωρεῖται περίεργο ὅταν οἱ λαϊκοὶ προτάσσουν τὶς θρησκευτικὲς ἐπαγγελίες γιὰ νὰ ἐμψυχώσουν τὸ ἄπειρο σὲ μάχες ἑλληνικὸ στράτευμα⁵⁰ ἢ ὅταν τὰ ἦθη θὰ φτάσουν νὰ ἀντιστραφοῦν, ὅπως στὶς περιπτώσεις ποὺ σὰν ἀμάρτημα ἐθεωρεῖτο ὄχι ὁ φόβος ἐνὸς Τούρκου ἢ ἐνὸς Ἑλληνα ποὺ διέκειτο εὐμενῶς πρὸς τοὺς δυνάστες,

49. Ἰω. Φιλήμων, *Δοκίμιον Ἱστορικὸν περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως*, τόμ. Δ', ὁ.π., σ. 115. Γιὰ τὸν ἴδιο ἱεράρχη, ὁ Γ. Τερτσέτης διασώζει περιστατικό, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο, ἕνας πνευματικὸς δὲν ἐπέτρεψε σὲ στρατιώτῃ νὰ κοινωνήσῃ, διότι εἶχε διαπράξει φόνον σὲ μάχη. Ὁ στρατιώτης προσέτρεξε στὸν Γρηγόριο, τοῦ διηγήθηκε τί συνέβη καὶ ὁ ἱεράρχης τὴν ἐπόμενη Κυριακὴ τὸν κάλεσε νὰ κοινωνήσῃ μόνος του, διότι ἔχει πιὸ ἀθῶα χέρια ἀπὸ αὐτὰ τῶν κληρικῶν, καθὼς προτάσσει τὰ στήθη του στὰ ἐχθρικά βόλια! Βλ. Γ. Βαλέτας, *Τερτσέτης Ἄπαντα, Κολοκοτρώνη Ἀπομνημονεύματα*, τόμ. Β', ἐκδ. Παρθενών, Ἀθῆναι 1958, σ. 323· Ἄντ. Σμυρναῖος, «Τόποι μαρτυρίου Ἑλλήνων, Τούρκων καὶ Ἑβραίων στὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση», ὁ.π., σ. 264.

50. «Ἐκτιρνίσαμεν ἀπὸ τὸν φόβον μας διότι πρώτην φοράν εἶδαμεν ἀνθρώπους σκοτωμένους. Ὁ δὲ Κολοκοτρώνης διὰ νὰ μᾶς ἐνθαρρύνῃ ἐμάζωνε τὰ κομμάτια τοῦ καθενός, τὰ ἐφίλαγε καὶ ἔλεγεν εἰς τοὺς τριγύρω στρατιώτας ὅτι αὐτοὶ εἶναι ἅγιοι, θὰ πᾶν εἰς τὸν παράδεισον σὰν μάρτυρες, καὶ τότε ἐζυγώσαμεν καὶ τοὺς ἐθάψαμεν», Φωτάκος, *Ἀπομνημονεύματα περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως*, ὁ.π., σ. 47. «Ἄλλος πάλιν Τσιπιανίτης ἀφοῦ ἐσκότωσεν εἰς τὴν Γράναν ἕναν Τούρκον, ἐπῆγε νὰ τοῦ πάρῃ τὸ κεφάλι καὶ ἤθρεν εἰς αὐτὸν τὸ κεφάλι τοῦ ἀδελφοῦ του, τὸ ἐπῆρε λοιπὸν καὶ κλαίων μου τὸ ἔφερε μέσα εἰς τὴν ποδιά του. Νά, μοῦ λέγει μὲ τὰ κλαύματα, τοῦ ἀδελφοῦ μου τὸ κεφάλι. Τότε ἐγὼ τοῦ εἶπα μὴ κλαίεις καὶ μὲνε, αὐτὸς εἶναι ἅγιος καὶ τώρα ἔχεις ἕναν ἅγιον ἀπὸ τὸ γένος σου. Πήγαινε λοιπὸν νὰ σύρῃς τὸ κορμί του καὶ νὰ τὸ θάψῃς», ὁ.π., σσ. 105-106. Στὸ ἴδιο πνεῦμα θὰ στοιχισθεῖ ἀκόμη καὶ ὁ Δ. Ὑψηλάντης, ἀπηχώντας μάλιστα καὶ τὶς ἐπιρροὲς ἀπὸ τὶς ιδέες τοῦ Διαφωτισμοῦ. Σημειώνει ἔτσι σὲ μιὰ ἐγκύκλιό του: «Ἐὰν ἡ τυραννία κατὰ θεῖους καὶ ἀνθρωπίνους νόμους ἦναι τὸ μεγαλύτερον ἀδίκημα, ὁ κατὰ τῆς τυραννίας ἄρα πόλεμος εἶναι ὁ πλέον δίκαιος καὶ ὁ μόνος ἱερὸς κατὰ τοὺς αὐτοὺς νόμους», Ἰω. Φιλήμων, *Δοκίμιον Ἱστορικὸν περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως*, τόμ. Δ', ὁ.π., σ. 97.

ἀλλὰ τὸ νὰ ἀφεθοῦν αὐτοὶ νὰ ζοῦν, ἐπειδὴ ἀκριβῶς αὐτοὶ ἦταν ἀσεβεῖς καὶ δίδωκαν τὴ χριστιανικὴ θρησκεία⁵¹!

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ ὡστόσο, δὲν φαίνεται ἀνεδαφικὴ καὶ ἡ ἐκτίμηση πῶς τὰ περιστατικὰ ἐκδηλώσεων ἐξαιρετικῆς βιαιότητος δὲν ὑπῆρξαν ὁ κανόνας τῆς συμπεριφορᾶς τῆς ἐμπόλεμης ἑλληνικῆς πλευρᾶς⁵². Οἱ Ἕλληνες στάθηκαν στὶς περισσότερες περιπτώσεις σώφρονες καὶ συνήθως ἀπέφευγαν τὶς ἄσκοπες αἱματοχυσίες. Τὸ βασικὸ πρόβλημα ἐντοπίσθηκε στὶς ἀνεξέλεγκτες ἐνέργειες τοῦ ὄχλου. Καὶ σὲ αὐτὲς τὶς περιπτώσεις πάλι δὲν ἔλειψε ἡ αὐτοσυγκράτηση, ὅπως ὅταν ὁ αἰχμάλωτος στρατιωτικὸς διοικητὴς τῆς Τριπολιτσᾶς Κεχαγιάμπεης πέρασε ἀπὸ τὰ μέρη ποῦ ἔκαψε μόλις 10 μῆνες πρὶν (Κόρινθος, Ἄργος κ.ά.). Στὴ θέα του ὁ λαὸς τὸν ἀποδοκίμασε, ἀλλὰ δὲν ἐπεχείρησε νὰ τὸν λιντσάρει (μολονότι ἦταν ἰδιαίτερα ὀνομαστὸς γιὰ τὴ σκληρότητά του καὶ πολλοὶ Ἕλληνες ἀποζητοῦσαν νὰ τὸν ἐκδικηθοῦν)⁵³.

Σὲ μία ἄλλη περίπτωση, καταδεικνύεται ὅτι τὸ ἀγιογραφικὸ πνεῦμα δὲν εἶχε ἀφήσει ἐντελῶς ἀνεπηρέαστους τοὺς ἐξουθενωμένους Ἕλληνες ραγιᾶδες: ὁ Γερμανὸς φιλέλληνας ἀξιωματικὸς Bellier de Launay βρέθηκε μάρτυρας τῆς συνάντησης ἐνὸς Ἕλληνα με ἕναν ἀνυπεράσπιστο Τοῦρκο αἰχμάλωτο, κατὰ τὴν ὁποία τοῦ εἶπε: «Ἐσὺ μὲ ἔκανες νὰ φοβᾶμαι καὶ νὰ κατατυραννιέμαι σὲ ὀλόκληρη τὴ ζωὴ μου. Τώρα θὰ σὲ ἐκδικηθῶ. Καὶ ξέρεις πῶς; Θὰ σὲ σώσω καὶ σένα καὶ τοὺς δικούς σου καὶ θὰ σὲ προστατεύω σὲ ὅλη μου τὴ ζωή!» Καὶ ἀμέσως μετὰ τὸν ἀγκάλιασε καὶ τὸν ἀσπᾶσθηκε. Ὅσο γιὰ τὴν ὑπόσχесή του, καὶ αὐτὴν τὴν τήρησε στὸ ἀκέραιο, σύμφωνα μὲ τὴ μαρτυρία τοῦ de Launay⁵⁴.

51. Βλ. Ἰω. Φιλήμων, *Δοκίμιον Ἱστορικὸν περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως*, τόμ. Δ', ὁ.π., σ. 229.

52. Κάτι ποῦ ἐναρμονίζεται πλήρως μὲ τὴν ἀποψη τοῦ ἱερέα τοῦ βρετανικοῦ στόλου Charles Swan, ὁ ὁποῖος θεωροῦσε ὅτι: «οἱ Ἕλληνες δὲν εἶναι γενικὰ βάρβαροι καὶ αἰμοδιψεῖς ὅπως φαίνονται σὲ περιόδους παροξυσμοῦ. Μεταχειρίζονται μὲ μεγάλη καλωσύνη τοὺς αἰχμάλωτους, ὅπως διαπίστωσα ἀπὸ ἀδιαφιλονίκητες μαρτυρίες. Οἱ Τουρκάλες προσηλώνονται τόσο πολὺ [σὲ αὐτούς] ποῦ δὲν θέλουν νὰ τοὺς ἐγκαταλείψουν», βλ. Κ. Σιμόπουλος, *Πῶς εἶδαν οἱ ξένοι τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 21*, τόμ. Β', ὁ.π., σ. 370.

53. Βλ. Ἀπ. Βακαλόπουλος, *Αἰχμάλωτοι Ἑλλήνων κατὰ τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821*, ὁ.π., σσ. 11, 66. Κ. Σιμόπουλος, *Πῶς εἶδαν οἱ ξένοι τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 21*, τόμ. Α', ὁ.π., σ. 257.

54. Βλ. Κ. Σιμόπουλος, *Πῶς εἶδαν οἱ ξένοι τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 21*, τόμ. Β', ὁ.π., σ. 33.

Ἐξ ἄλλου, καὶ οἱ ἑλληνικὲς ἀρχὲς προσπαθοῦσαν συστηματικὰ νὰ προωθήσουν τὸ πνεῦμα τοῦ σεβασμοῦ πρὸς τὸν ἄοπλο ἀντίπαλο καὶ γενικώτερα τὸν ἐκπολιτισμὸ τῆς ἀπελευθερωμένης χώρας. Ἔτσι, τὸ 1822 κιόλας καταργεῖται ἀπὸ τὴ νεοσύστατη ἑλληνικὴ διοίκηση καὶ ἐπίσημα τὸ καθεστῶς τῆς δουλείας, ἐνῶ τὸν Μάιο τοῦ 1822 ἕνας Ἕλληνας καταδικάζεται σὲ θάνατο γιὰτὶ ἀκριβῶς σκότωσε αἰχμάλωτο. Ἀνάμεσα δὲ στὶς φορτωμένες μέριμνές του, ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης ἔδινε καθημερινὸ ἀγῶνα γιὰ νὰ ἐξανθρωπίσει τὰ ἦθη, μέσα στὴν ἀποθηρίωση ποὺ γεννοῦσε ἡ σφοδρότητα τῶν συγκρούσεων. Δὲν κουραζόταν μάλιστα νὰ συστήνει στὸ στράτευμα τὸ ἐσφαλμένο τῆς ἐξόντωσης τῶν αἰχμαλώτων καὶ ἀπὸ στρατιωτικῆς πλευρᾶς: εἶναι ἀπαραίτητοι γιὰ τὶς ἀνταλλαγές, τὶς ἐξαγορές τους, ἀκόμη καὶ γιὰ τὴ χρῆση τους σὲ δημόσια ἔργα. Παράλληλα, μέσα στὶς σκοτεινὲς ἐκείνες ἐποχές, φρόντιζε νὰ ἐπισημαίνει τὸν παιδαγωγικὸ καὶ ἐκπολιτισμικὸ χαρακτήρα τοῦ Ἀγῶνα: ἀφ' ἑνὸς ὁ πόλεμος δὲν διενεργοῦνταν κατὰ τῶν Ὄθωμανῶν καὶ τῶν σπιτιῶν τους, ἀλλὰ κατὰ τῆς τυραννίας· ἀφ' ἑτέρου ἡ τήρηση νόμων καὶ ἐθίμων σεβασμοῦ πρὸς τὸν ἀντίπαλο μπορεῖ νὰ διδάξει καὶ αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς Τούρκους, μὲ τὸ ὄφελος νὰ ἀποβεῖ τελικὰ κυρίως πρὸς τοὺς ὁμογενεῖς ποὺ ζοῦν ὑπὸ ὀθωμανικὴ διοίκηση, ὥστε νὰ ἀπολαύσουν καὶ ἐκεῖνοι κάποτε καθεστῶς εὐνομίας. Προφανῶς, γιὰ τοὺς συγκεκριμένους λόγους φρόντισε στὸ δειπνο τῆς ὀνομαστικῆς του ἐορτῆς νὰ προσκαλέσει καὶ ὀρισμένους ἐπιφανεῖς Τούρκους αἰχμαλώτους (οἱ ὅποιοι κατὰ τὴ διάρκεια τῆς βραδιᾶς ἦρθαν σὲ κατάσταση μέθης καὶ ἐπέστρεψαν ὑποβασταζόμενοι στὰ καταλύματά τους)!

Εἶναι ἐπίσης χαρακτηριστικὴ ἡ διήγηση γιὰ τὸν ἐπίσκοπο Ἐλους Ἄνθιμο, ὁ ὁποῖος σὺνάξε τὸ στράτευμα ποὺ πολιορκοῦσε τὴν Τριπολιτσά καὶ τοὺς δίδαξε τὴ διαφορὰ τῆς ἐξόντωσης ἐνὸς στρατιώτη ἀπὸ ἕναν αἰχμάλωτο, προσαρμόζοντας τὸ περιεχόμενο τῶν Ἱερῶν Κανόνων. Ἀναφέρθηκε συγκεκριμένα στὸν Μ. Βασίλειο, λέγοντας ὅτι ἀπαγορεύει τὴ θεία κοινωνία ἐπὶ εἴκοσι χρόνια σὲ ἐκεῖνον ποὺ σκοτώνει νικημένο ἐχθρό, ἐνῶ θεωρεῖται εὐλογημένος ὅποιος σκοτώνει σαράντα ἀρματωμένους ἐχθρούς. Μάλιστα, οἱ παριστάμενοι Φιλέλληνες, ποὺ διέσωσαν τὴ σκηνή, ἀναφέρουν ὅτι «σταδιακὰ πραιῦνθηκε τὸ βλέμμα τῶν πιὸ ἐπιρρεπῶν στὸν φόνο ἀτίθασων ἀγωνιστῶν ἀπὸ τὰ λόγια

τοῦ εὐαγγελικοῦ αὐτοῦ ἀνδρός. Οἱ ψίθυροί τους ἔπαψαν καὶ μιὰ βαθιὰ σιωπὴ ἀπλώθηκε. Ἦρεμοι καὶ σκεπτικοὶ σκορπίστηκαν στὸ στρατόπεδο»⁵⁵.

Ἡ καταπραϊντικὴ καὶ μακρόθυμη διάσταση τοῦ κηρύγματος τοῦ Ἐπισκόπου Ἐλους δὲν περιορίσθηκε στὴ συγκυρία τῆς πολιορκίας τῆς Τριπολιτσᾶς, ἀλλὰ ἐντάθηκε καὶ μετὰ ἀπὸ τὴν ἐπιτυχῆ ἔκβασή της: «Ὅτε δ' ἠλώθη ἡ Τρίπολις, οὐδὲν ἄλλο διδάσκων ἐνουθέτει κυριώτερον τοῖς στρατιώταις, ἢ τὴν σωφροσύνην»⁵⁶.

Δυστυχῶς, οἱ ἐπαναστατημένοι Ἕλληνες δὲν ὑπάκουαν πάντοτε σὲ αὐτὲς τὶς προτροπὲς καὶ διαταγές. Ἔτσι, μαρτυρεῖται ὅτι στὶς ἀρχές Αὐγούστου τοῦ 1821, καὶ ἐπειδὴ ἀπουσίαζαν ἀπὸ τὰ Καλάβρυτα ὁ Ἄ. Μαυροκορδάτος καὶ ὁ Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανός, ὁ νεαρὸς ἐπικεφαλῆς τῆς φρουρᾶς τῆς πόλεως κάμφθηκε ἀπὸ τὶς ἀπαιτήσεις τοῦ ὄχλου (ποὺ ἐξεγέρθηκε ἀπὸ μία φήμη, ὅτι οἱ κρατούμενοι Ὀθωμανοὶ διέθεταν ὄπλα) καὶ παρὰ λίγο οἱ αἰχμάλωτοι νὰ σφαγοῦν. Οἱ ἀντιρρήσεις τῶν παρισταμένων Φιλελλήνων καὶ ὀρισμένων νουνεχῶν Ἑλλήνων καθυστέρησε τὸ κακὸ καὶ ἐπέστρεψαν οἱ τοπικὲς ἀρχές, ποὺ στὸ μεταξὺ εἶχαν εἰδοποιηθεῖ. Οἱ τελευταῖες στάθηκαν ἰδιαίτερα αὐστηρὲς μὲ τοὺς ὑπευθύνους τῆς ἀναστάτωσης, ὥστόσο μετὰ ἀπὸ λίγο καιρὸ δὲν κατάφεραν νὰ ἀποτρέψουν αὐτὸ ποὺ δὲν συνέβη τὸν Αὐγούστο... Σὲ ἄλλες περιστάσεις, οἱ Φιλέλληνες ὑπῆρξαν ἀποδέκτες παραπόνων ἀπὸ μουσουλμάνους κρατουμένους, ἀλλὰ καὶ τρόμου γιὰ τὴ ζωὴ τῶν ἴδιων καὶ τῶν οἰκογενειῶν τους. Μαρτυρεῖται μάλιστα ὅτι ἀκόμη καὶ ὁ ἴδιος ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης ἀπέφευγε ἀπὸ ἓνα σημεῖο καὶ μετὰ νὰ ἐπισκέπτεται τὶς Ὀθωμανὲς αἰχμάλωτες γιὰ νὰ διαπιστώσει τὶς συνθήκες κράτησής τους, γιατί θὰ ἄκουγε μόνο τὰ παράπονά τους χωρὶς νὰ μπορεῖ νὰ κάνει κάτι οὐσιαστικὸ καὶ ἀπλῶς θὰ στεναχωριόταν. Ὡστόσο, οἱ καταγγελίες γιὰ Ἕλληνες ἀνώτατους ἀξιωματούχους, ὅτι παρέβαιναν τοὺς κανονισμοὺς ποὺ εἶχαν θεσπισθεῖ καὶ διατηροῦσαν

55. Βλ. Ἀπ. Βακαλόπουλος, *Αἰχμάλωτοι Ἑλλήνων κατὰ τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821*, ὁ.π., σσ. 22, 41, 44-45, 73-74. Κ. Σιμόπουλος, *Πῶς εἶδαν οἱ ξένοι τὴν Ἐπανάσταση τοῦ '21*, τόμ. Α', ὁ.π., σ. 246-247. Οἱ μαρτυρίες τοῦ τελευταίου γεγονότος συνδέουν τὸν λόγο τοῦ Ἐπισκόπου μὲ τὴν προσπάθεια τῶν Φιλελλήνων γιὰ τὴ διάσωση ἐνὸς νεαροῦ Τούρκου αἰχμαλώτου.

56. Ἰω. Φιλήμων, *Δοκίμιον Ἱστορικὸν περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως*, τόμ. Γ', ὁ.π., σ. 448.

προσωπικά αίχμαλώτους/σκλάβους ή ότι επισκέπτονταν φυλακισμένες Όθωμανές, δεν φαίνεται να επιβεβαιώνονται, αν και οι κατηγορίες που διατυπώθηκαν για όρισμένους από αυτούς (τον Κωλέττη και τον Μαυροκορδάτο) ήταν σαφείς. Έξ άλλου, η ελληνική κοινωνία ήταν πολύ αύστηρη σε ήθικα ζητήματα, οπότε και οι αναφορές για σεξουαλικές κακοποιήσεις γυναικών αίχμαλώτων από Έλληνες υπήρξαν σπάνιες. Επιπλέον οι Έλληνίδες στάθηκαν καχύποπτες και αδιάφορες απέναντι στις Όθωμανές αίχμαλώτες, αλλά πολύ στοργικές στα παιδιά τους⁵⁷.

Ένα σχετικό θέμα που δημιούργησε πολλές συζητήσεις ήταν αυτό της βαπτίσεως των αίχμαλώτων. Κατ' αρχάς, εκδηλώθηκε η επιθυμία προσέλευσης στον Χριστιανισμό από τους ίδιους τους αίχμαλώτους, προφανώς για να βελτιώσουν τις συνθήκες κράτησής τους. Από την άλλη πλευρά, αρκετοί από αυτούς επανήλθαν στο Ισλάμ, όταν έτυχε να απελευθερωθούν, ενώ υπήρξαν και κάποιοι έξαναγκαστικοί έκχριστιανισμοί. Γι' αυτό και το Έκτελεστικό και η Πελοποννησιακή Γερουσία με διαταγή τους απαγόρευσαν στο εξής τη βάπτισή των Όθωμανών, ακόμη και αν οι ίδιοι το ζητούσαν, καθώς το θεώρησαν ως προϊόν βίας και ανάγκης. Αργότερα όμως, τον Μάιο του 1822, η Πελοποννησιακή Γερουσία άλλαξε άποψη και ζήτησε να επιτραπεί αυτό το Βάπτισμα, πιθανόν γιατί δεν ήταν όρθη ή άρνησή του, αλλά και για να γίνουν οι Έλληνες πιο φιλόανθρωποι.

Ο Υπουργός της Θρησκείας, ο Επίσκοπος Ανδρούσης Ίωσήφ, εξέφρασε τις αντιρρήσεις του για τη διαδικασία που επέλεξε η Γερουσία και για τα επιχειρήματα που επικαλέσθηκε και πρότεινε από την πλευρά του να βαπτίζονται μόνο τα γυναικόπαιδα, έφ' όσον το επιθυμούν, και τα ανήλικα παιδιά με τη συναίνεση των γονέων τους. Τοποθετούμενο από την πλευρά του, το Βουλευτικό έκρινε ότι θα ήταν θρησκευτικά όρθο και πολιτικά επωφελές να βαπτίζονται όλοι, εάν αυτή είναι η επιθυμία τους. Η εκτίμηση του Έκτελεστικού διατυπώθηκε τον επόμενο μήνα και σε αυτήν εκφράζονται οι επιφυλάξεις του για τις απόψεις του άλλου Σώματος. Επιμένει συγκεκριμένα ότι αυτού του είδους η επιθυμία είναι προϊόν ανάγκης και ότι η αποδοχή της θα ισοδυναμεί με

57. Βλ. Ίω. Φιλήμων, *Δοκίμιον Ιστορικόν περι της Έλληνικης Έπαναστάσεως*, τόμ. Δ', ό.π., σ. 229. Άπ. Βακαλόπουλος, *Αίχμάλωτοι Έλλήνων κατά την Έπανάσταση του 1821*, ό.π., σσ. 37-38, 48, 51-52, 59, 74-75.

μίμηση τῆς ὀθωμανικῆς πρακτικῆς τῶν ἐξαναγκαστικῶν ἐξισλαμισμῶν. Σημειώνει τὸ πρακτικὸ ζήτημα ἀδυναμίας τέλεσης κατηχήσεως, καθὼς δὲν ὑπάρχουν οἱ κληρικοὶ ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ τὴ φέρουν εἰς πέρας, ἐνῶ προσθέτει ἀκόμη καὶ τὸν ἐνδεχόμενον «κίνδυνον» οἱ ἐκχριστιανισμένοι Ὀθωμανοὶ ἄρχοντες νὰ ἀποκτήσουν πλήρη δικαιώματα στὴν ἰσονομία τῆς νεοσύστατης ἐλληνικῆς ἐπικράτειας, ὅποτε νὰ καταστοῦν σὲ θέση νὰ διεκδικήσουν ἀπὸ τὶς ἐκτάσεις ποὺ διέθεταν προηγουμένως μέχρι καὶ πολιτικὰ ἀξιώματα! Καταλήγει δὲ στὴν υἱοθέτηση τῆς πρότασης τοῦ Ἀνδρούσης Ἰωσήφ, ὑποσημειώνοντας ὅτι τὰ μὲν ἀγόρια μπορούν μέχρι τὴν ἡλικία τῶν 12 ἐτῶν νὰ βαπτίζονται χωρὶς τὴν ἐγγύηση κάποιου χριστιανοῦ, καθὼς τὸ ἔθνος βρίσκεται γιὰ τὴν ὥρα σὲ κατάσταση «ἠθικῆς νηπιότητος». Ὅσο γιὰ τὶς γυναῖκες, ζήτησε νὰ μπορούν νὰ βαπτίζονται σὲ κάθε ἡλικία, γιὰ τὴν θὰ ἀπελευθερωθοῦν (προφανῶς ἀπὸ τὴν καταπίεση ποὺ τοὺς ἐπιβάλλει τὸ μουσουλμανικὸ πλαίσιο) καὶ θὰ γίνουν εὐγνώμονες πρὸς τὴν ἐλληνικὴ Πολιτεία.

Σὲ ἀπάντηση, τὸ Βουλευτικὸ ἐπιστράτευσε θεολογικὰ ἐπιχειρήματα, σημειώνοντας ὅτι ἡ ἄρνηση Βαπτίσματος καταδικάζει τοὺς αἰχμαλώτους Ὀθωμανοὺς στὴν αἰώνια ἀπώλεια. Ἀκόμη ὅμως καὶ ἡ δυνατότητα νὰ βελτιώσουν τὴν ἐπίγεια ζωὴ τους εἶναι κάτι ποὺ ἡ φιλανθρωπία ἀναντίρρητα τὸ ἐπιβάλλει. Διαφωνεῖ μὲ τὸ ἐπιχείρημα τῆς ἀνυπαρξίας κληρικῶν ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ κατηχήσουν τοὺς νεοφωτίστους, θεωρώντας τὸ συκοφαντικὸ γιὰ τὸν κλῆρο. Σχετικὰ μὲ τοὺς κινδύνους ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ προέλθουν ἀπὸ τὰ δικαιώματα τῶν βαπτισθέντων, ἀντιπροτείνει τὴ θέσπιση εἰδικῶν νόμων ποὺ θὰ ἐξουδετερώσουν αὐτὰ τὰ ἐνδεχόμενα. Στὶς βάσεις αὐτές, θὰ μπορούσε νὰ προκύψει μία νέα γενιὰ «καλῶν Ἑλλήνων», ἀπὸ τὰ παιδιὰ τῶν ἐκχριστιανισμένων Τούρκων. Τὸ Ἐκτελεστικὸ ἀπάντησε ἄμεσα καὶ ἔκλεισε τὸ ζήτημα, ἐμμένοντας στὶς θέσεις του: ἡ ἐμπειρία ἔδειξε ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει καμμία ἐμπιστοσύνη σὲ βαπτισμένους αἰχμαλώτους, ἡ παροχὴ δικαιωμάτων θὰ ἐκθρέψει ἀντιζηλίους καὶ ὅλοι οἱ μορφωμένοι κληρικοὶ εἶναι ἀπασχολημένοι σὲ διοικητικὰς θέσεις⁵⁸.

58. Βλ. ὁ.π., σσ. 52-58. Ἡ ἐκστρατεία τοῦ Ἰμπραήμ ἀργότερα ἐπαλήθευσε πλήρως τὶς ἐπιφυλάξεις τοῦ Ἐκτελεστικοῦ Σώματος, καθὼς τὸ σύνολο τῶν Τούρκων αἰχμαλώτων ποὺ ἀπελευθερώθηκε βοήθησε τὸν Αἰγύπτιο πολέμαρχο στὶς κινήσεις του· βλ. ὁ.π., σ. 58.

Άσφαλῶς ὅμως τὸ πεδίο στὸ ὁποῖο δοκιμάσθηκαν περισσότερο οἱ δύο θεωρήσεις τῆς ἐλευθερίας εἶναι αὐτὸ τῆς συμμετοχῆς τῆς Ἐκκλησίας στὶς ἐξεγέρσεις ἐναντίον τοῦ Ὀθωμανοῦ δυνάστη. Δὲν σκοπεύουμε νὰ σταθοῦμε ἐπὶ τοῦ παρόντος στὴ συγκεκριμένη συμμετοχὴ τῶν κληρικῶν, καθὼς τὸ ἔχουμε κάνει σὲ ἄλλη εὐκαιρία⁵⁹. Θὰ σταθοῦμε ὅμως σὲ κάποιες χαρακτηριστικὲς στιγμὲς τῆς ἐτερότητας τῶν ἀντιλήψεων, ὅπως αὐτὲς ἐκφράσθηκαν ὑπὸ τὴν πίεση τῶν τραγικῶν ἐκείνων περιστάσεων.

Κατ' ἀρχάς, εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ ἐθναρχικὴ θέση τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου κατὰ τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας καθιστοῦσε ἰδιαίτερα λεπτὴ καὶ εὐαίσθητὴ τὴ στάση ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ κρατήσῃ κάθε φορὰ ποὺ ξεσποῦσε κάποιον ἐπαναστατικὸ κίνημα ἢ οἱ ὑπόδουλοι ραγιαδες συμμετείχαν στὸ πλευρὸ κάποιας ξένης δύναμης ποὺ βρισκόταν σὲ πόλεμο μὲ τὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία. Τὰ «μάτια καὶ τὰ αὐτιά» τῆς Ὑψηλῆς Πύλης στέκονταν προσηλωμένα καὶ αὐστηρὰ πρὸς τὶς ἐνέργειες τοῦ Πατριαρχείου, ἀπαιτώντας ἔμπρακτες καὶ ρητὲς καταδίκες κάθε ἀντιοθωμανικῆς πράξεως. Ἡ «Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ» ἦταν συνεπῶς ὑποχρεωμένη νὰ ἐκδηλώνει διαρκῶς τὴ νομιμοφροσύνη της, καθαιρώντας κληρικοὺς ποὺ συμμετείχαν σὲ ἐξεγέρσεις, ἀφορίζοντας τοὺς πρωταιτίους τῶν κινήματων, καταδικάζοντας τὰ ἔντυπα ποὺ ὑποκινοῦσαν ἐπαναστατικὰ αἰσθήματα κ.λπ. Τὸ ἴδιο βέβαια συνέβαινε καὶ στὶς χαμηλότερες βαθμίδες ἐξουσίας, μὲ τοὺς τοπικοὺς μητροπολίτες καὶ τὶς πιέσεις ἀπὸ τοὺς πασάδες τῶν ἐπαρχιῶν τους. Τὸ βάσιμο τῆς στάσεως αὐτῆς καταδείχθηκε ἀνάγλυφα μὲ τὴ γενοκτονία ποὺ συνόδευσε τὸ ἄγγελμα τῆς Ἐπανάστασης τὸ 1821: δεκάδες χιλιάδες ἀμάχων σφάζονταν γιὰ μέρες στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τὶς μεγάλες πόλεις τῆς Αὐτοκρατορίας ὡς ἀντίποινα καὶ τρομοκράτηση τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ, ἐνῶ πολλοὶ κληρικοὶ καὶ πρόκριτοι ἐκτελέσθηκαν πρὸς παραδειγματισμό⁶⁰.

59. Βλ. τὴ συμμετοχὴ μας στὸν συλλογικὸ Ἀφιερωματικὸ Τόμο τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Τριμυθοῦντος ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῆς συμπλήρωσης 200 ἐτῶν ἀπὸ τὴν ἑναρξὴ τοῦ Ἀγῶνα τοῦ Ἔθνους κατὰ τῶν Τούρκων (1821-2021), *Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση* (ἐπιμ. Ἀ. Ζαχαρίου – Μ. Ματθαίου), ἐκδ. Ἱερᾶς Μητροπόλεως Τριμυθοῦντος, Ἰδάλιο – Κύπρος 2021, μὲ θέμα: «Ἡ ἔνοπλη συμμετοχὴ τοῦ Κλήρου στὸν Ἀγῶνα τῆς Ἐθνεγερσίας», σσ. 99-140.

60. Βλ. ἀναλυτικὰ ὁ.π.

Σε μία προεπαναστατική εξέγερση λοιπόν, 13 μόλις χρόνια πριν από την έκρηξη του 1821, ο παπα-Θύμιος Βλαχάβας με ρωσική υποστήριξη κήρυξε επανάσταση στη Θεσσαλία. Οί δυνάμεις του Άλη Πασᾶ κατέστειλαν τὸ κίνημα καί, με προτροπή του Πατριαρχείου ἀργότερα, ὁ ἴδιος σταμάτησε τὴ δράση του. Μετὰ ἀπὸ τὴν καταστολὴ τῆς ἐξέγερσης, οἱ ὀθωμανικὲς ἀρχὲς προέβησαν σὲ συστηματικὲς ἔρευνες γιὰ νὰ ἀνακαλύψουν τοὺς ὑποκινήτες τῆς καὶ τοὺς συνεργοὺς τους. Στὸ πλαίσιο αὐτῶν τῶν ἐρευνῶν συλλαμβάνεται καὶ ὁ ἱερομόναχος Δημήτριος ἀπὸ τὴ Σαμαρίνα, ὁ ὁποῖος φαίνεται πὼς εἶχε πλήρως διαφορετικὲς προτεραιότητες: στάλθηκε στὴν περιοχὴ ἀπὸ τὶς ἐκκλησιαστικὲς ἀρχὲς γιὰ νὰ συγκρατηθοῦν οἱ χριστιανοὶ ἀπὸ τὴ συμμετοχὴ στὴν ἐξέγερση καὶ τὰ ἐπαπειλούμενα ἀντίποινα⁶¹. Κατὰ τὴν ἀνάκρισή του, οἱ τουρκικὲς ἀρχὲς ἐπιχειροῦν νὰ διερευνήσουν τυχὸν συνδέσεις του με τοπικοὺς ἀρχιερεῖς καὶ τὸν ρωτοῦν γιὰ τοὺς συνεργοὺς του. Ἐκεῖνος ἀπαντᾷ καθαρὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ με παύλειο φρόνημα: «Οἱ συνωμόται μου εἶναι ἡ συνείδησίς μου καὶ τὸ καθῆκον, ἅτινα με ὑποχρεοῦσι νὰ συμβουλευσω τοὺς χριστιανοὺς καὶ νὰ καταστήσω αὐτοὺς εὐπειθεῖς εἰς τοὺς νόμους σας». Ἡ στάση του εἶναι ἀπολύτως καρτερικὴ καὶ θὰ ὑπομείνει μέχρι τέλους ὅλα τὰ σκληρὰ βασανιστήρια, στὰ ὁποῖα ὑποβλήθηκε. Κατὰ ἓναν παράδοξο τρόπο μάλιστα, ἡ θυσία του ἦταν ἐκείνη ποὺ ἔφερε τὸ ἀποτέλεσμα τῆς προσωπικῆς του ἀποστολῆς: ὅπως ἀναφέρουν οἱ πηγές, ἡ θυσία του κόρεσε τὸ μένος τῶν ἀρχῶν καὶ ἡ καταπίεση τοῦ χριστιανικοῦ στοιχείου ἐλαττώθηκε⁶².

61. «... ἐνθουσιῶν ἐκ τῆς εὐαγγελικῆς ἐκείνης ἀγάπης, ἥτις πάντοτε ὑπῆρξεν ὁ χαρακτήρ τῶν ἀποστόλων ἐν καιρῷ καταδιωγμοῦ, διέτρεχε κατὰ τὰς θελλῶδεις ταύτας ἡμέρας τοὺς τεταραγμένους δῆμους, ἵνα καθησυχᾷ τὸς Ἕλληνας καὶ ἐπαναφέρει αὐτοὺς εἰς τὸν ζυγὸν τῆς ὑπακοῆς». Μακαρίου Κορίνθου, Νικοδήμου Ἁγιορείτου, Νικηφόρου Χίου, Ἀθανασίου Παρίου, *Συναξαριστῆς Νεομαρτύρων*, ἐκδ. Ὁρθόδοξος Κυψέλη, Θεσσαλονίκη ²1989, σ. 728. Ἡ μαρτυρία προέρχεται ἀπὸ τὸν Πρόξενο τῆς Γαλλίας στὰ Ἰωάννινα F.-C.-H.-L. Rouquerville, στὸ ἔργο του: *Ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως, ἥτοι ἡ ἀναγέννησις τῆς Ἑλλάδος*, τόμ. Α', μετάφρ. Ξ. Ζυγούρας, ἐκδ. Τυπογραφεῖον Ἀναστασίου Ν. Τρίμη, Ἀθῆναι 1890, σσ. 189-190.

62. «...τὸ αἷμά του κατέπαυσε τὴν λύσσαν τοῦ τυράννου καὶ ὑπῆρξε τὸ ἰλαστήριον θῦμα τῆς Θεσσαλίας, ἔνθα κατέπαυσαν αἱ κακώσεις καὶ ἡ καταδίωξις». Μακαρίου Κορίνθου, Νικοδήμου Ἁγιορείτου, Νικηφόρου Χίου, Ἀθανασίου Παρίου, *Συναξαριστῆς Νεομαρτύρων*, ὁ.π., σ. 730. Βλ. Κ. Σάθας, *Ἡ Ἱστορία τῆς Τουρκοκρατούμενης Ἑλλάδος*, τόμ. 4, 1770-1821, ἐκδ. Λιβάνη, Ἀθῆνα 1995, σσ. 100-2.

Οί προτεραιότητες αὐτὲς τοῦ Δημητρίου δὲν πρέπει νὰ ἀποτελοῦσαν προσωπική του ὑπόθεση ἀποκλειστικά. Τὴν ἀπόδοση μεγαλύτερου βάρους στὴ θρησκευτικὴ ἐλευθερία ἔναντι τῆς ἐθνικῆς φαίνεται πὼς συμμεριζόταν ἕνα μεγάλο τμῆμα τῶν ὑποδούλων Ἑλλήνων. Ὁ ἀγωνιστὴς (καὶ ὑπασπιστὴς τοῦ Θ. Κολοκοτρώνη) Φωτάκος καταγράφει τὸ κλίμα διαφοροποίησης τῆς ἐθνικῆς ἐλευθερίας ἀπὸ τὶς εὐαγγελικὲς ἀρχὲς καὶ περιγράφει τὴν προσπάθεια τοῦ ἀνωτέρου κλήρου νὰ ἑναρμονίσει τὸ αἰσθητήριό τῆς κοινωνικῆς ἐλευθερίας μὲ τὴ χριστιανικὴ πνευματικότητα, κατὰ τὸ διάστημα ποὺ προετοιμαζόταν ὁ «Μεγάλος Ξεσηκωμός»: «[οἱ ἀρχιερεῖς] ... εἰς τοὺς πνευματικούς δὲ καὶ εἰς τοὺς ἄλλους κληρικούς ἐσυγχώρησαν νὰ παρακινοῦν κατὰ τὴν ἐξομολόγησίν των τοὺς Ἑλληνας εἰς τὴν ἐπανάστασιν καὶ νὰ τὴν θεωροῦν ὡς συγχωρημένην θρησκευτικῶς· διότι ὁ θεὸς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ἔπλασεν ἐλευθέρους. Πολλοὶ δὲ μάλιστα τῶν ἀρχιερέων ὡς ὁ Ἐλους Ἄνθιμος, ἔκαμαν ἐπίτηδες καὶ εὐχάς, τὰς ὁποίας ἔδιδαν εἰς τοὺς ἱερεῖς τῶν ἐπαρχιῶν των καὶ τὰς ἐδιάβαζαν μετὰ τὴν παράκλησιν»⁶³.

63. *Απομνημονεύματα περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως*, ὁ.π., σ. 7. Ἡ ἐν λόγῳ Εὐχή, ὅπως τὴ μεταφέρει ἐπίσης ὁ Φωτάκος, ἀποτυπώνει μέσα στὴν ἀκραιφνῆ ἐκκλησιαστικὴ τῆς διατύπωση, τὸ ἰσχυρὸ αἶσθημα ἀπέχθειας πρὸς τὸν δυνάστη: «Θεὸ παντοδύναμε, ἀόρατε, ἀκατάληπτε, ἀκατανόητε, ὁ ἐνίσχυσας τὸν προφήτην σου Μωϋσῆν τῷ τύπῳ τοῦ σταυροῦ κατατροπῶσαι τὸν τύραννον τοῦ παλαιοῦ Ἰσραήλ, τὸν ἀλαζόνα καὶ ἄκαμπτον Φαραὼ ἐν τῇ Ἐρυθρᾷ Θαλάσσει, καὶ σώσας δι' αὐτοῦ τὸν λαόν σου, ἐπάκουσον τῆς δεήσεως καὶ ἡμῶν τῶν εὐτελῶν δούλων σου, τῶν χρισθέντων τῷ ὀνόματι τοῦ ἀγαπητοῦ σου υἱοῦ, κυρίου δὲ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ἀπάλλαξον ἡμᾶς, τὸν νέον Ἰσραήλ, τὸ βασιλεῖον ἱεράτευμα τῆς Ἰσμαηλίτιδος τυραννίδος· ἐνίσχυσον καὶ ἐνδυνάμωσον ἡμᾶς, καὶ τοὺς εὐσεβάστους καὶ θεοφυλάκτους ἡμῶν Πρίγκηπας καὶ Ἡγεμόνας [ἐννοεῖ τοὺς Ὑψηλάντας] καὶ τὸν φιλόχριστον Στρατὸν τῆς δυνάμει τοῦ τιμίου καὶ ζωοποιοῦ Σταυροῦ, κατατροπῶσαι τοὺς ἐχθροὺς τῆς ἀγίας σου ἐκκλησίας, καὶ ἀναφανῆσαι νικητὰς καὶ τροπαιούχους ἔναντιον τῶν ἀπογόνων τῆς Ἄγαρ. Ἐπὶ σοὶ τὰς ἐλπίδας ἀνατιθέμεθα, Κραταῖ ἐν πολέμοις, ὀρθῶς λατρεύοντές σε τὸν μόνον Θεόν, καὶ σωτήρα ἡμῶν φώτισον ἡμᾶς μιμητὰς γενέσθαι καὶ ὁπαδοὺς τοῦ ἀληθοῦς θεράποντός σου εὐσεβοῦς βασιλέως Κωνσταντίνου, καὶ ἀξιώσον ἀκοῦσαι τῆς οὐρανίου ἐκείνης φωνῆς “ἐν τούτῳ νικᾶτε, ἀπόγονοι Ἑλλήνων οἱ χριστώνυμοι, καὶ τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας εὐσεβῆ τέκνα, καὶ καταβάλλετε τοὺς ἀθέους Ἀγαρηνοὺς”, ὅπως καὶ ἡμεῖς οἱ τεταπεινωμένοι ἀξιωθῶμεν τῆς ποθητῆς ἡμῶν ἐλευθερίας, δοξάζοντες τὸ παντοδύναμον ὄνομά σου τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, Ἀμήν.

ΕΞΑΠΟΣΤΕΙΛΛΑΡΙΟΝ.

Ὁ Οὐρανὸν τοῖς Ἄστροις.

Τοὺς μὴ τὴν σὴν εἰκόνα, Παρθένε, ἀσπαζομένους, καὶ τοῦ υἱοῦ σου καὶ Θεοῦ, ἐκ πίστεως εἰλικρινοῦς, κατὰβαλε ὡς ἀθέους καὶ τῇ γεέννῃ παράδος.

Ἀκόμη πιὸ ἔντονα ὁμως ἐκφράζεται ὁ προβληματισμὸς γιὰ τὴν ἀνασχετικὴ δράση τῆς χριστιανικῆς φιλαδελφίας στὴν ἐθνικὴ ὑπόθεση, σὲ μία φράση τοῦ ἴδιου ἔργου (ποὺ περιλαμβάνεται ὁμως σὲ ἄλλη ἔκδοση, παρεμβαλλόμενη ἀνάμεσα στὶς δύο προτάσεις τοῦ προηγούμενου ἀποσπάσματος), ἡ ὁποία παρομοιάζει τὴν προσήλωση στὴν εὐαγγελικὴ διδασκαλία μὲ «ἀποχαύνωση»: «Τοὺς παρεκίνουν δὲ οἱ πνευματικοὶ εἰς ἐπανάστασιν, διότι οἱ Ἕλληνες εἶχαν τόσο πολὺ ἐξασθενήσει ὑπὸ τὴν τυραννίαν, καὶ ἡ θρησκεία τόσον ἐχαύνωσεν τὸν ἀπλοῦν ὄχλον, ὥστε εἶχαν τὸν φόβον τοῦ Ἄδου ἂν σκότωναν Τούρκους, διότι ἐπίστευαν, ὅτι ὁ Θεὸς θὰ τοὺς κολάσῃ καὶ ὅτι θὰ δώσωσι λογαριασμὸν περὶ τούτου. Ἄλλ' ὁ κληρὸς τοὺς ἔβγαλεν ἀπὸ τὴν πλάνην αὐτὴν διότι ἔλαβε πρῶτος τὰ ὄπλα»⁶⁴.

Περίπου τρεῖς δεκαετίες μετὰ, βλέπουμε τὸ σκηνικὸ νὰ ἐπαναλαμβάνεται καὶ στὴ Μακεδονία. Λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ ξέσπασμα τῆς ἐπανάστασης τοῦ Τσάμη Καρατάσιου, τὸ 1854, ἓνα σῶμα περίπου 40 ἐνόπλων ἀπὸ τὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα ἀποβιβάσθηκε στὴν ἀκτὴ τοῦ Ποσειδίου, μὲ σκοπὸ νὰ στρατολογήσῃ ντόπιους νέους, νὰ δημιουργήσῃ ἐρείσματα στὸν τοπικὸ πληθυσμὸ καὶ τελικὰ νὰ καταστήσῃ τὴ χερσόνησο τῆς Κασσάνδρας ὀρηκτήριον τῆς ἐπικείμενης ἐξέγερσης. Ἀπὸ τὸ χωριὸ τῆς Καλάνδρας, ποὺ ἦταν καὶ τὸ πρῶτο στὸ ὁποῖο ζήτησαν ἄνδρες καὶ ὑλικὴ βοήθεια, ὅπως καὶ σὲ ὅλα τὰ ὑπόλοιπα τῆς περιοχῆς, συνάντησαν τὴν ἄρνηση τῶν προεστῶν καὶ τὴν παράκλησίν τους νὰ φύγουν, συνοδευόμενη μὲ

Στιχηρόν, ἦχος πλ. α'.

Χαίροις ἀσκητικῶς ἀληθῶς.

Δεῦρο, μήτερο Χριστοῦ, πρὸς ἡμᾶς, σοῦ δεομένους, συμπαθοῦς ἐπισκέψεως, καὶ ῥῦσαι κεκακουμένους, τυραννικαῖς ἀπειλαῖς, καὶ δεινῇ μανίᾳ τῶν Ἀγαρηνῶν δι' οὓς ὡς αἰχμάλωτοι, καὶ γυμνοὶ διωκόμεθα, τόπον ἐκ τόπου συνεχῶς διαμειβόντες καὶ πλανώμενοι, ἐν σπηλαίοις καὶ ὄρεσιν οἴκτειρον οὖν Πανύμνητε, καὶ δὸς ἡμῖν ἄνεσιν, παῦσον τὴν ζάλην καὶ σβέσον τὴν καθ' ἡμῶν ἀγανάκτησιν, Χριστὸν δυσωποῦσα, τὸν παρέχοντα τῷ κόσμῳ τὸ μέγα ἔλεος». Ὁ.π., σσ. 8-9.

64. Φωτάκος, *Απομνημονεύματα περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως*, τόμ. 1, ἐπιμ. Τ. Γριτσόπουλος, ἐκδ. Ἐταιρείας Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν, Ἀθήνα 1974, σ. 53. Ὁ φιλόλογος Σ. Καργάκος θεωρεῖ ὅτι στὸ συγκεκριμένο ἀπόσπασμα ὁ συγγραφεὺς ἀναφέρεται στὴ θρησκοληψία τῶν ὑποδούλων βλ. *Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση τοῦ 1821*, τόμ. Α', ἐκδ. Περὶ Τεχνῶν, Ἀθήνα 2019, σσ. 248-249. Τὸ συνολικὸ πνεῦμα τοῦ κειμένου δὲν δείχνει ὁμως νὰ ἐπιβεβαιώνει κάτι τέτοιο. Ὁ δισταγμὸς μπροστὰ στὸ ἐνδεχόμενο τοῦ φόνου ἔστω καὶ ἐνὸς ἀνθρώπου δὲν εἶναι ζήτημα θρησκοληψίας γιὰ τὴ χριστιανικὴ ζωή.

τὴν παροχὴ τροφίμων (στὸ μεταξύ βέβαια οἱ ἐπικεφαλῆς τῶν ἐλληνικῶν κοινοτήτων εἶχαν συνεννοηθεῖ μεταξύ τους, ὥστε νὰ ἔχουν ἐνιαίια ἀρνητικὴ στάση).

Ὅταν ὁ καπετάνιος τοῦ ἀποσπάσματος διαπίστωσε ὅτι ἡ ἀπροθυμία τῶν Ἑλλήνων τῆς Κασσάνδρας ἦταν καθολικὴ, ἐξέφρασε τὴν πικρία καὶ τὴν ἀπογοήτευσή του, λέγοντας: «Ἵπελόγιζα, ὅτι θὰ μᾶσω τ' ὀλιγώτερο ἑκατὸ παλληκάρια ἀπὸ τὴν Κασσάνδρα, διὰ νὰ μεγαλώσουμε τὴ μικρὴ Ἑλλάδα, ἀλλὰ φοβάται ὁ κόσμος τὸν τύραννο καὶ δὲν θὰ γίνῃ τίποτε». Τὴν ἀπάντησιν ἀλλὰ καὶ τὴν ἐρμηνεία γιὰ τὴ συμπεριφορὰ τοῦ πληθυσμοῦ ἔδωσε ὁ ἱερέας τοῦ χωριοῦ τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς π. Νικόλαος, μὲ πνεῦμα διαυγὲς καὶ μαζὶ βαθιὰ θεολογικόν: «Νὰ μὲ συμπαθᾷς Καπετάνιε μου, ἡ μικρὴ Ἑλλάδα δὲν μεγαλώνει μὲ ταραχὲς καὶ καταστροφὲς στὸν κόσμον, ἀλλὰ μὲ θέλημα Θεοῦ. Ὁ κόσμος ἔχει δίκην πού φοβᾶται, διότι τὸ 1821 δὲν ἔμεινε τίποτε ὄρθιο καὶ ἀκόμα δὲν ἔχει συνέλθει»⁶⁵.

Στὸ μεταξύ, ἓνας ἄλλος παρατηρητὴς στοχάζεται συνθετικὰ πάνω στοὺς ποταμοὺς αἵματος πού χύνονταν στὴν ἐποχὴ τῆς δουλείας γιὰ τὸ ἀγαθὸ τῆς ἐλευθερίας καὶ τοὺς πρωτεργάτες ἀγωνιστὲς τῆς ἀνθρώπινης ἀξιοπρέπειας. Πρόκειται γιὰ τὸν Πρόξενο τῆς Γαλλίας στὰ Ἰωάννινα Francois Rouqueville, πού εἶχε τύχει νὰ συναντήσῃ στὸν χώρον δράσης του, στὸ βουνόν, τὸν ἐπαναστάτη π. Θύμιο Βλαχάβα, γιὰ τὸν ὁποῖο ἤδη κάναμε λόγο. Ὅταν ἀργότερα ὁ Ἄλῃ Πασᾶς κατάφερε μὲ τέχνασμα νὰ συλλάβῃ τὸν ἐπαναστάτη ἱερέα, ἀφοῦ τὸν βασάνισε μὲ βάρβαρο καὶ ἐξευτελιστικὸ τρόπο, τὸν ἄφησε νὰ ξεψυχήσῃ σὲ κοινὴ θέα στὴν αὐλὴ τοῦ παλατιοῦ του. Ἐκεῖ θὰ τὸν ἀντικρύσῃ ὁ Rouqueville καί, συγκλονισμένος ἀπὸ τὸ οἰκτρὸ θέαμα, θὰ θαυμάσῃ τὸ μεγαλεῖο τῆς καρτερίας τοῦ ἐθνομάρτυρα, θὰ ἀναλογισθεῖ γιὰ τὴν ὑπαιτιότητα τῆς θανάτωσης τὸσων ἀθῶων καὶ θὰ καταλήξῃ στὴν παράδοξην «ἰσχὺ τῆς ἀδυναμίας», ἡ ὁποία ἀποδίδει τὴν

65. Βλ. Π. Στάμου, *Θρύλοι καὶ Παραδόσεις τῆς Κασσάνδρας*, χ.ἑ., Ἀθῆναι 1972, σσ. 29-31. Ἀξίζει νὰ προστεθεῖ ὅτι ἡ συνέχεια τῶν γεγονότων δικαίως ἀπόλυτα τίς ἐπιφυλάξεις τῆς τοπικῆς ἡγεσίας τῶν ἐλληνικῶν κοινοτήτων: Ἐνα βράδυ, μεθυμένοι στρατιῶτες τοῦ ἀποσπάσματος σκότωσαν ἓναν διερχόμενον Τοῦρκο χωροφύλακα σὲ ἐρημικὴ περιοχὴ. Τὸ περιστατικὸ ἔγινε σύντομα γνωστὸ στὶς ἀρχές, ἀλλὰ οἱ ἀνακρίσεις ἔμειναν ἀκαρπες. Διατάχθηκε τότε νὰ κρεμαστοῦν οἱ ἐπικεφαλῆς τῶν κοινοτήτων καὶ ὅλοι περιέμεναν ὅτι θὰ ἐπακολουθοῦσαν σφαγές. Τελικὰ, τὸ κακὸ ἀποσοβήθηκε ἀπὸ τὴν ὀμιλία ἑνὸς σοφοῦ προεστοῦ καὶ τὴν καλὴ διάθεσιν πού εἶχε ἀπέναντι στοὺς χριστιανοὺς κατοίκους ὁ διοικητὴς τῆς Βάλτας (Κασσανδρείας)· βλ. ὁ.π., σσ. 31-38.

ἀληθῆ δόξα σὲ ἐκείνους ποὺ ἐπαναφέρουν τὴν ἀρετὴ τῆς πίστεως στοὺς χριστιανούς. Ἐμμεσα δὲ ἀναγνωρίζει ἔτσι ὅτι ἀκόμη καὶ τὸ μαρτύριο γιὰ τὴν ἐθνικὴ ἀπελευθέρωση μπορεῖ νὰ στερεώσῃ τὴν προσήλωσή στις ἀρχὲς τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας γιὰ τοὺς δοκιμαζόμενους χριστιανούς⁶⁶.

Παράλληλα, μὲ τὸν φόρτο τῆς συγκινησιακῆς τοῦ ἔκφρασης, αὐτὸς ὁ ἀλλογενὴς καὶ ἀλλόδοξος δίνει τὸ στίγμα τοῦ συνειδησιακοῦ δράματος, ποὺ κατεῖχε ὄσους ὑποδούλους ἐνωθῆναι νὰ συνθλίβονται στὴν ἐπιλογή ἀνάμεσα στις δύο διαστάσεις τῆς ἐλευθερίας⁶⁷. Γιὰ ἄλλους ὡστόσο τὰ πράγματα ἦταν πιὸ ξεκάθαρα καὶ γι' αὐτὸ εἴτε θὰ ἔπιαναν τὸ ὄπλο γιὰ νὰ ἀναμετρηθοῦν μὲ τὸν δυνάστη⁶⁸ εἴτε θὰ λοιδοροῦσαν μὲ σκαῖο

66. «Ἐν Ἰωαννίνοις ἐπανείδον τὸν Εὐθύμιον Βλαχάβαν προσηρτημένον ἐπὶ τινος πασσάλου ἐν τῷ προαυλίῳ τοῦ σεραΐου, ὃν εἶχον ἄλλοτε συναντήσῃ εἰς Μίλια παρὰ τὴν Πίνδον μετὰ τῶν στρατιωτῶν αὐτοῦ. Αἱ ἀκτῖνες λάμποντος ἡλίου προσέβαλλον τὴν ξανθὴν κεφαλὴν του, περιφρονούντος τὸν θάνατον· ἄφθονος δὲ ἰδρῶς ἔπιπτεν ἐπὶ τῆς πυκνῆς αὐτοῦ γενειάδος. Ἐγνώριζε τὴν τύχην του μᾶλλον δὲ ἀτάραχος καὶ αὐτοῦ τοῦ τυράννου, ὅστις ἠγάλλετο ἐπὶ τῇ ἰδέᾳ τῆς διαχύσεως τοῦ αἵματος αὐτοῦ, ὕψωσε πρὸς ἐμὲ τὰ πλήρη γαλήνης ὄμματά του, ἵνα μὲ καταστήσῃ μάρτυρα τῆς τελευτῆς τοῦ βίου του. Μετὰ γαλήνης τοῦ δικαίου εἶδε πλησιάζουσιν, τὴν ἐπίφοβον ταύτην διὰ κακοὺς ὥραν. Οὐδ' ἔκλαυσεν, οὐδὲ παρεπονέθη διὰ τὰ κτυπήματα τῶν δημίων, τὰ δὲ μέλη αὐτοῦ συρόμενα ἐν ταῖς ὁδοῖς τῶν Ἰωαννίνων ἐδείκνυσον εἰς τοὺς κατεπτομένους Ἕλληνας τὰ λείψανα τοῦ τελευταίου ἀρχηγοῦ τῆς Θεσσαλίας. Φεῦ! Διατί τόσον ἔνδοξον τέλος ἐμυάνθη ὑπὸ ἀμαρτήματος τὸ ὁποῖον παρέσυρεν εἰς τὸν τάφον τόσους ἀθῶους; Ἀλλὰ τὸ μαρτύριον καὶ ἡ ἐπανάστασις τοῦ Εὐθυμίου παρεσκευάζον τὸν θρίαμβον ἀσθενοῦς θνητοῦ, ὅστις εἶχε δι' ὄπλα τὴν ἠδύτητα καὶ τὰς προσευχάς, αἵτινες ἔμελλον νὰ ὑψώσωσι τὴν δόξαν ἱερέως τινὸς τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐκ τῶν προωρισμένων νὰ συγκρατῶσι τοὺς δειλοὺς ἐν τῇ τρικυμίᾳ, καὶ τῶν ὁποίων τὸ αἷμα συγχέομενον μετὰ τοῦ αἵματος τοῦ πολεμιστοῦ, ἐπαναφέρει διὰ τοῦ μαρτυρίου εἰς τὴν πρώτην δόξαν τὴν πίστιν, ἣν ἡ θρησκεία ἐπιτάσσει εἰς τοὺς χριστιανούς». F.-C.-H.-L. Rouquerville, *Ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, ἦτοι ἡ ἀναγέννησις τῆς Ἑλλάδος*, ὁ.π., σσ. 188-189.

67. Ὅπως λ.χ. ἡ ὁσιακὴ μορφή τοῦ δικαίου Ἡσαΐα Σαλώνων, ὁ ὁποῖος, ὅταν ἀποφάσισε νὰ συμμετάσχει στὴν ἔνοπλη πλευρὰ τοῦ Ἀγῶνα τοῦ 1821, πῆγε στὸ μοναστήρι τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ γιὰ νὰ καταθέσῃ τὰ ἄμφιά του. Καὶ ὅταν πάλι ἦλθε τὸ τελευταῖο Πάσχα τῆς ζωῆς του, δὲν θέλησε νὰ συμμετάσχει ὡς λειτουργὸς τὸ βράδυ τῆς Ἀναστάσεως· βλ. Δρ. Κραβαροτογιάννος, «Ἡ θυσία τοῦ Ἡσαΐα Σαλώνων», *Ἱστορικὰ Ἐλευθεροτυπίας*, τεύχ. 111, *Οἱ ὄπλαρχηγοὶ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδας*, 29.11.2001, σ. 38· *Ἱστορικὰ Ἐλευθεροτυπίας*, τεύχ. 229, 1821. *Ἡ κήρυξ τῆς Ἐπανάστασης*, 24.3.2004, σ. 25.

68. Βλ. Π. Παναγιωτόπουλος, «Ἡ ἔνοπλη συμμετοχὴ τοῦ Κλήρου στὸν Ἀγῶνα τῆς Ἐθνεγερσίας», ὁ.π.

τρόπο όσους ήταν ύπεύθυνοι για τες άποτυχημένες έξεγέρσεις που όδήγησαν σε γενικευμένη αίματοχυσία άμάχων⁶⁹.

4. Έπιλογικά: Έκείνοι αυτό τότε. Έμεις τί τώρα;

Η έλευθερία είναι ένα κεντρικό στοιχείο της ανθρώπινης συνθήκης και βρίσκει στην έπιθυμία κάθε κοινωνικού συνόλου. Το τί είναι διατεθειμένος κάποιος να κάνει –και κυρίως να θυσιάσει– για να την έπιτύχει είναι από μόνο του ένα έξ ίσου σημαντικό ζήτημα. Και ό τρόπος με τον όποϊον έκδηλώνεται ή έλευθερία του φρονήματος είναι κι αυτός επίσης κεφαλαϊώδης⁷⁰.

Οί συνθήκες μέσα στις όποϊες έξεγέρθηκαν οί Έλληνες 200 χρόνια πριν είναι έντελώς διαφορετικές από τες σημερινές σε πολλά επίπεδα. Ένα από αυτά είναι όπωσδήποτε το πνευματικό επίπεδο του ύπόδουλου Έλληνισμου. Στο πλαίσιο εκείνο, μοιάζει έντελώς άνεδαφικό να μπορούσε να γίνει λόγος για τες οίκουμενικές διαστάσεις της χριστιανικής διδασκαλίας ή για την άγαπητική θυσία άκόμη και προς τον έχθρό. Ήταν περίπου άναπόφευκτο να προτιμηθεί το πρότυπο του ήρωα έναντι του προτύπου του άγίου⁷¹.

69. Βλ. για παράδειγμα τον χαρακτηρισμό «Σκυλόσοφος», που δόθηκε στον μητροπολίτη Λαρίσης Διονύσιο τον «Φιλόσοφο», μετά από την καταστολή του κινήματός του στα Ίωάννινα (1611) και το κλίμα τρομοκρατίας που άκολούθησε, τον σκωπτικό στίχο: «Άν σ' άρέσει Μπάριπα-Λάμπρο, ξαναπέρνα από την Άνδρο», μετά από την ήττα του στόλου του Λάμπρου Κατσώνη στη ναυμαχία της Άνδρου (1790), ή τες ύβρεις του γραμματοδιδασκάλου Ίωάννη Κεροσοβίτη κατά του π. Εύθυμίου Βλαχάβα: βλ. Κ. Σάθας, *Η Ίστορία της Τουρκοκρατούμενης Ελλάδας*, ό.π., σ. 103.

70. Ένδεχομένως, ό άγωνιστής Γιάχος, που αναφέρει ό Ν. Κασομούλης, να ύπηρεξε περισσότερο άπελευθερωμένος άπέναντι στις δεσμεύσεις και τους φόβους που περιέβαλλαν την ύπαρξή του: «ό έν λόγω ύπερασπιστής του Μεσολογγίου συγκεκριμένα έτοιμάζε τη σκορδαλιά του, όταν μία τουρκική βόμβα έπεσε δίπλα του χωρίς να τον πλήξει και με το φυτίλι της να καίει άκόμη. Έκείνος τότε, χωρίς να σταματήσει να χτυπάει τη σκορδαλιά του και βρίζοντας τη βόμβα, άπλως την κλώτσησε πιό πέρα “με όλην την άδιαφορίαν”...». Βλ. Νικολάου Κασομούλη, *Ένθυμήματα στρατιωτικά της Έπαναστάσεως των Έλλήνων 1821-1833*, τόμ. 2, χ.έ., Άθηναι 1941, σ. 106.

71. Βλ. Άντ. Συμωναϊός, «Τόποι μαρτυρίου Έλλήνων, Τούρκων και Έβραίων στην Έλληνική Έπανάσταση», ό.π., σ. 268.

Σὲ κάθε περίπτωση, πέραν τῆς ἱστορικῆς διαλεύκανσης τῶν πτυχῶν τῆς περιόδου τῆς Ἐπανάστασης, ποὺ ἔχει καὶ αὐτὴ τὴ δική της σημασία βέβαια, προέχει στὸ παρὸν νὰ ἀναλογισθοῦμε τὶς εὐθύνες ποὺ μᾶς κληροδοτεῖ ἡ ταραγμένη ἐκείνη περίοδος. Καὶ αὐτὸ γιὰ τὰ πρόσωπα ποὺ ἐνεπλάκησαν στὸν Ἄγωνα ἔκαναν αὐτὸ ποὺ μποροῦσαν, μὲ τὶς δικές τους προϋποθέσεις καὶ δυνατότητες καὶ φυσικὰ μὲ τὶς δεσμεύσεις ποὺ ἐπέβαλλαν οἱ περιστάσεις. Οἱ ἀστοχίες καὶ τὰ ἐπιτεύγματά τους ἀνήκουν σὲ ἐκεῖνο τὸ πλαίσιο. Σὲ ἐμᾶς ἐπαφίεται νὰ σταθοῦμε ἀντάξιοι τῆς συνολικῆς θυσίας τους, καὶ τῆς βιολογικῆς καὶ τῆς ἠθικῆς. Οὔτε οἱ ἄκριτες «ἀγιολογίες» ὠφελοῦν οὔτε καὶ οἱ τυφλὲς ἐξουδενώσεις. Καὶ πολὺ λιγώτερο προσφέρει –καὶ γιὰ τὴν ἀκρίβεια βλάπτει– ὁ ἐξωραϊσμὸς τῆς παραχάραξης τῶν εὐαγγελικῶν ἀληθειῶν χάριν ἀγαθῶν ποῦ, ὅσο σημαντικὰ κι ἂν εἶναι, παραμένουν δευτερεύοντα μπροστὰ στὸ μεγάλο γεγονός τῆς Βασιλείας.

SUMMARY

Freedom as an anthropological component and as a national demand

Encounters and frictions in the Struggle for Independence

By Petros Panagiotopoulos, *Ass. Professor,
Aristotle University of Thessaloniki*

For Christian theology, the issue of freedom is of the utmost importance. God offers freedom as a great gift to man; so, man is called to recognize and develop it. Therefore, the depth of freedom's concept touches every aspect of the Christian life, penetrates them, and illuminates the path to salvation. Particularly, the question of meeting these dimensions of intellectual freedom with its foundation in the social field becomes quite sensitive. This has been a challenge for Church tradition, which has preoccupied her very often in the past. In particular, war conflicts have given rise to intense concerns about the presence of violence and its relationship to Christian preaching.

The Greek Revolution of 1821 was also a field in which the desire for the freedom of the enslaved Greeks from Turkish occupation tested the Christian self-consciousness, as it implied the use of violence. Our paper lists cases of ambivalence that were expressed during that critical time: on the one hand with the participation of Christians in very deadly conflicts, on the other hand with the efforts to smooth passions and to promote Christian philanthropy. In any case, modern Christians – basing also on the spiritual resources provided by the modern age– are called to apply disciplines of history in our own spiritual path.